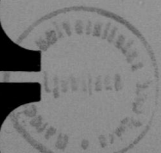

**JEZIK IN
SLOVSTVO**

letnik XIX — leto 1973/74 — št. 3

Jezik in slovstvo

Letnik XIX, številka 3

Ljubljana, december 1973/74

Časopis izhaja mesečno od oktobra do maja (8 številčk)

Izdaja ga Slavistično društvo Slovenije v Ljubljani

Glavni in odgovorni urednik Matjaž Kmecl, Ljubljana, Aškerčeva 12

Uredniški odbor: Berta Golob (metodika), Breda Pogorelec (jezikoslovje), Matjaž Kmecl in Jože Koruza (slovstvena zgodovina)

Tehnični urednik Ivo Graul

Tiska AERO, kemična in grafična industrija Celje

Opremila inž. arh. Dora Vodopivec

Naročila sprejema uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Tekoči račun pri SDK 50100-678-45015

Letna naročnina 40.— din, polletna 20.— din, posamezna številka 5.— din

Za dijake in študente, ki dobivajo revijo pri poverjeniku, 20.—din

Za tujino celoletna naročnina 90.— din

Rokopise pošiljajte na naslov: Uredništvo JiS Ljubljana, Aškerčeva 12

Po mnenju Republiškega sekretariata za kulturo in prosveto, Ljubljana, št. 421-1/72 z dne 10. 1. 1973, je revija Jezik in slovstvo oproščena prometnega davka

Revijo gmotno podpira Kulturna skupnost SRS, razliko med polno in znižano ceno za dijake in študente pa krije Republiška izobraževalna skupnost SRS

Vsebina tretje številke

Razprave in članki

- 73 *Matjaž Kmecl* Okvirjenost Tavčarjeve pripovedi
- 79 *Taras Kermauner* Ideološka struktura Tavčarjevega Cvetja v jeseni
- 88 *France Bezljaj* Na robu srbohrvatskega (in slovenskega) etimološkega slovarja — Sbh. kičma, »hrbtenica« in sorodno
- 89 *Tatjana Srebot* Poskus kontrastivne analize slovenskega fonema /v/ z angleškim fonemom /v/
- 94 *Tomo Korošec* K šestdesetletnici Borisa Urbančiča

Zapiski, ocene in poročila

- 96 *Milko Matičetov* Jenkova kratkočasnica o ukradenem oslu (AT/1529)
- 98 *Janko Jurančič* III. mednarodni slavistični sestanek v Beogradu
- 99 *Kajetan Gantar* Polis
- 100 *Matjaž Kmecl* Predlog izboljšane načrta za pouk književnosti na srednji šoli — o njegovi nadaljnji usodi
- 101 Osnutek učnega načrta za pouk književnosti na srednjih šolah
- 3/4 V oceno smo prejeli

Matjaž Kmecl

Filozofska fakulteta v Ljubljani

OKVIRJENOST TAVČARJEVE PRIPOVEDI*

0.1 Vsaka okvirna pripoved je vsaj dvodelna; poimenovanje spominja na likovni svet: robove slike ponavadi zaključuje posebej obarvan in oblikovan pas tvarine, ki sliko loči od okolice, ali pa jo vanjo vključuje, in pogosto tudi določa način gledalčevega opazovanja. Določevanje opazovanja je lahko čisto estetske narave, razumsko komajda razložljivo, lahko pa je tudi docela shematsko-napovedovalno: črn okvir okrog portreta pove brez besed, da gre za sliko pokojnika; napovedovalna funkcija okvira je v tem primeru natančno konvencionalizirana. V književnosti je npr. tovrsten okvir lahko že preprosto pripovedovalčevo uvodno zagotovilo, da gre za zvest zapis ljudskega besedila.

0.2 Književna veda ločuje vrsto nalog, ki jih lahko v pripovedi opravlja okvir. V razmerju do vložene, vokvirjene pripovedi lahko tvori lastno zgodbo; primer je pogosten pri t. i. cikličnih okvirih, ki okvirijo v isti pripovedni okvir več zgodb (1001 noč, Dekameron, V Zali); lahko se zadovolji le z nefabuliranim pripovednim položajem, s katerim uvede posebnega pripovedovalca oziroma posebno pripovedno perspektivo (v najmanjši, najskromnejši obliki lahko tak okvir opazujemo pri Martinu Krpanu): pogostnejši je pri posamični vokvirjeni pripovedi; večkrat služi tudi notranji diferenciaciji upovedenega časa in upovedene resničnosti: eden izmed obeh delov pripovedi tvori upovedeni sedanjik ali upovedeno »objektivno resničnost«, drugi upovedeni pretekli čas ali »subjektivno resničnost« (za ustrezno diferenciacijo t. i. »notranjega časa« prim. Tavčarjev spis Grajski pisar ali tudi Visoško kroniko!).

0.3 Kakršnakoli pa že je ta vloga pripovednega okvira, uravnava bralčevo sprejemanje pripovedi; pripovedovalec *hoče*, da bralec sprejme vokvirjeno pripoved *na poseben način*. To pa seveda pomeni, da je bržkone s premislekom pripovednega okvirjenja mogoče precej razvidno razbrati avtorjev ali časovni literarni nazor.

1.1 Začetki sodobne slovenske pripovedne proze sredi prejšnjega stoletja izpričujejo za ta del zanimiv in razmeroma nedvoumen položaj. Okvirni del pripovedi ni skoraj nikdar samostojna zgodba, torej ni pripovedno samozadosten — deloma morda le v Jurčičevih Spominih na deda — marveč redno stremi v kar se le da verjempljiv in konkreten prikaz okoliščin pripovedovanja; vložene, vokvirjene zgodbe so namreč povrsti takšne, da niso skladne z izkušnjami empiričnega, naravnega opazovanja sveta.

V zagonu romantičnega narodnega preporoda so slovenski izobraženci tisti čas nabirali ljudske pripovedke; iz njih naj bi bil razviden narodov duh, narodna izvirnost, vir nacionalne literature. Istočasno s tem pa se v Evropi čedalje bolj uveljavlja naravoslovna pamet: namesto fantastike matematično opazujoči ra-

* Poročilo je avtor prebral na jesenskem simpoziju o Tavčarju v Škofji Loki. Op. ur.

zum. Dvoje nezdružljivih pogledov — fantastika in izkustvo — je v pripovedni književnosti zaplodilo dvodelno strukturo: vložena, vokvirjena zgodba je tisti čas pri nas prekoslej otrok ljudske ali pisateljeve domišljije, okvir pa tvori distanciranje treznega razuma od takšne fantastičnosti. Z drugimi besedami: okvir praviloma dopoveduje bralcu, da je vložena zgodba zanimiva in privlačna, da pa za njeno resničnost po merilih izkustvene pameti pisatelj ne jamči.

Okvir in vložena zgodba sta si torej sredi prejšnjega stoletja v slovenski književnosti v razmerju realizem : romantika, pa najsi gre za Jeriševo objavo Pripovedk slovenskega naroda v Sloveniji 1849, ali Jenkove Spomine, v katerih pripovedovalec poudarja, da bo pripoved posredoval prav tako, kakor jo je slišal, ali Levstikovega Martina Krpana, kjer služi uvedba kmečko naivne in hkrati prefrigane pripovedne perspektive kajpada še različnim slogovnim in predvsem ideološkim učinkom in je tako neverjetnost vložene zgodbe zavestna, ali za Jurčičevega Domna, ko se pripovedovalec v okviru sklicuje na nekatere oprijemljive predmete, na katere se sklicuje tudi ljudska »pravljica« (Jurčičev in Levstikov izraz za dogajanja, ki se pravijo, pa so zgodovinsko tako ali drugače osnovana).

1.2 Takšna romantično-realistična mentaliteta in iz nje izvirajoča vokvirjenost pripovedi je izrecno, že kar programsko razvidna iz uvoda k Obrazom iz naroda Josipa Ogrinca (Zora 1872, 31-32). Ciklus pripovednih portretov je pisatelj uvedel s takšnole razlago:

»Vse tiste mične, prijazne, pa tudi neznane pravljiske podobe in prikazni, katere so nadnaravno živeč in čudեսno snujoč nekđaj tako poetično navdihovale naših prednikov selišča, mesta in kota, pa osojevale njihovo življenje, izginile so že davno iz slovenskih pokrajin. V košatem vejevju mračnega gozda sicer še skrivnostno šumeva in zamoklo hrusta po tleh, ali to ne šepetajo gozdne vile, ne rjove divji mož, in ne zvera se grdi, triglavi modros: to je veter vejoč drevju po listji in visocih vrhovih, to so slovenski logarji, ki podirajo stoletna debela na zemljo. Po širih dobnavah se še čuje prijazno piskanje in žvižganje, po prostranem polji razlega živahno pevanje za večerov; pa to ne brlizgajo letajoče svetinje, ne radujejo se in ne plešejo poljske vile: to so piščali pastirske, to pesem domu vračajočih se žanjic. Na Savi, ob potocih in temnih tolmunih še ščebetata pozno ponoči; a tu ne brodi povodni mož, to je neumorni ribič, ki nastavlja mreže potaplja in vzdiguje lov. Na studenci, na vodnjaci, še šumljava o mesečnem svitu: a tu se ne koplje povodna deklica: to je slovensko dekle, ki pere in čvrsti svoje utrujene ude. Na samotni groblji še v temi žare iskre: a to ne gori zaklad: to je možakar tobakar, ki kreše, da bi gobe našgal. Za vaškim plotom še čudno uče in stoče za poznega večera; a to ni spomin, glaseč se komu na smrt: to se spakuje fant, ki vasuje. Na nebesu se še oblaki goste in črne, da treska in spe točo; a hude ure ne narejajo več čarovnice: prizadevata jo južni in severni veter. V hlevu ima konj še spoprieto grivo na vratu; a nihče ne zaleze več škrata, da bi mu gugal se po nji; pri porodnicah še čujejo — ne rojenice, marveč babice; in Slovence še tlači — toda ne mora, ampak mlačnost, malomarnost in nesrečna nesloga, ki je že stoletja pravo prekletstvo slovenskemu narodu.

Ravno tako imamo desete brate, zaklete gospodične, Štempiharja, Pavliho, in kar je še enacih narodnih znamenitnjakov in junakov, imamo jih samo v pripovedkah še; v resnici in dejanji pak nam je ostal na duši in telesu krepki in zdravi slovenski narod, kateri je sam v svoji celoti in prostoti poln poetičnega mišljenja in življenja, in katerega izvoljeni, posamezni udje, če se ne odlikujejo po tako nežni in samovlastni poeziji, kakor poprej napomenjena pravljiska bitja in pripovedni junaki, pa so vendar toliko mičnejši in znameniteji za nas, ker so naravni, živeči značajniki, v katerih se obrazuje vsega slovenskega naroda izvirnost. Take hočemo torej prijaznemu rodoljubu zaporedoma predočevati, da bode videl člena za členom in počasi zagledal celega naroda značajni obraz. — — —«

Navedek je poučen brez posebne razlage. Uvod ali polovični okvir sploh ni več epski, marveč govori v smislu izkustvene, matematične logike: minili so časi, ko je še bilo mogoče verjeti v škrate, coprnice in vedomce; sodobni razum zanima tisto, kar je naravno, živeče, značajsko, kajti iz tega je lažje razpoznati narod kakor pa iz raznoterih bajk in fantazmov. Hkrati z razlago se implicitno spremeni tudi vloga pripovednega okvira: ne gre več le za distancirano uvažanje preprostega pripovedovalca, marveč za izrecno razložitev posebne teze, ki jo kasnejša pripoved ponazarja oz. ji je podrejena.

1.3 Ogrinčevi Obrazi iz naroda torej že pomenijo jenjavanje nazorske in slogovne razdalje med okvirno in vloženo pripovedjo. Opazovanje svetá v vloženi zgodbi postaja vse bolj istovetno opazovanju v okvirnem delu pripovedi, prejšnja romantično-realistična dvojnost vse bolj zginja; z drugimi besedami: ljudsko pripovedno izročilo ni več zaščitna znamka književne kakovosti in zanimivosti. Z izginjivjo takšne dvojnosti se zaključí tudi prva etapa v razvoju slovenske okvirne pripovedi; Jurčič npr. po Desetem bratu domala ne pozna več ustrezne književne gradnje.

2.1 S tem pa konjunktura okvirne pripovedi v slovenski književnosti 19. stoletja nikakor ni ponehala; nov vzpon je doživela v književnem delu Janka Kersnika in še posebej Ivana Tavčarja. Ta dva, zlasti Tavčar, sta ji za naše razmere iznašla tudi novo funkcijo.

2.2 Medtem ko je poprej okvir kar se da konkretno, realistično uvajal posebnega pripovedovalca z zoženim, naivnim, tudi fantastičnim pogledom na svet (v ruski literarni vedi imenujejo pojav »skaz«) ter na ta način usklajeval dva »različna literarna in življenjska nazora, je nova vloga okvira teza. V okvirnem delu pripovedi napove namreč izrazito osebno profilirani pripovedovalec tezo, ki jo potem z vloženo pripovedjo — nekako po hegeljansko — čutno, pripovedno, zgodbeno mimetično, to je literarno ponazori. — Kajpada ta teza ni zmeraj razumsko sestavljena, čeprav pogosto daje takšen videz; večkrat se pojavlja v obliki nekakšnega emocionalnega apriorizma, nenadnega silnega, afektivnega čustva, ki za svojo podčrtavo priklíče v pripoved še kakšno ustrezno zgodbo (kasneje je takšna zgradba zelo pogostna pri Cankarju).

2.3 Pri Tavčarju se opisana pripovedna struktura pojavlja že v najzgodnejših letih. — »Izvirna noveleta« Mlada leta, objavljena v Zori 1873, zarodki pa naj bi segli v čas okoli leta 1870 (prim. komentar ur. Marje Boršnikove k ZD I ter

tam objavljeno zgodnjo varianto), se začenja z okvirnim prologom — ogovornim monologom, v katerem pripovedovalec, glavna upovedena oseba vložene zgodbe, dopoveduje fiktivnemu prijatelju, da daje življenju »najlepši kras« bolečina: »Bog ve, kam te vrže življenje? Ali kadar stopiš vanj, prepričaš se kmalu, da stopil si v jezero bolečin.« — Tej tezi sledi avtobiografska zgodba o silnih tegobah in bolečinah, ki jih človeku prinese nesrečna ljubezen; ljubezenska nesreča je v tem primeru posledica metafizične etične izravnave, skrivnostnega pravila, ki ga slovenska literatura 19. stoletja zelo ljubi in po katerem je vsak greh kaznovan, če ne na storilcu, pa na njegovih potomcih (gre bržkone za zgodovinsko prilagojeni, prastari mediteranski etični obrazec o krvni osveti, vendeti — pač prikrojen katoliški moralki, po kateri je maščevalec Bog, ker je človeško maščevanje greh): izkaže se namreč, da sta zaljubljenca krvna brata in sestra; graščak, kontesin oče, je svojčas zapeljal ženo svojega oskrbnika; sin, ki se je iz tega razmerja rodil, formalno oskrbnikov potomec, se zaljubi v svojo polsestro. — Zaključni del pripovednega okvira se s svojo tezo obročno povrne v izhodišče: »Grabbe ima prav, ako trdi, da človeško srce je ustvarjeno zato, da se raztrga.«

Motiv iz 5. Mojzesove knjige »Jaz sem gospod, tvoj Bog: goreč Bog, ki pokorim krivico očetov na otrocih do tretjega in četrtega rodu...« se pojavlja potem pri Tavčarju še večkrat, tudi v zadnjem pripovednem spisu, nedokončani Visoški kroniki. Še pogosteje pa se znebi svoje moralistične določnosti in pretenj ter ostane le upovedena zloba ter trpkost svetá. Tako se »noveleta v pismih« Bolna ljubezen (1874) začenja z vzklikom: »Ali je ta svet čuden, dragi prijatelj! Kaj pravim, čuden — hudoben, prav zelo hudoben!« — ter končuje s Heinejevimi verzi o žalostnem, bledem, nesrečnem možu. Epilog (delni okvir) novelete Valovi življenja (1877) se glasi: »S potrjim srcem je prišel potem v svoj domači kraj. Tu je živel sam s svojim obupom ter željno pričakoval smrti, da ga reši neskončnih bridkosti...« ipd.

2.3a Pri Kersniku je tej tezi ustrezna uvodna napoved burnega življenja in ne navadnih usod, ki se skrivajo za hladno prisotnostjo tega ali onega predmeta: ciklamen v Ciklamnu, stara družinska slika v Lutrskih ljudeh.

2.4 Druga teza, ki je v okviru Tavčarjevih pripovedi še pogostnejša, je teza o silni, najpogosteje pogubni ljubezni. Pripovedovalec iz okvira ponavadi dopoveduje bralcu ali upovednim poslušalcem, da nimajo pojma o »sveti ljubezni, tisti ljubezni, o kateri se bere »v romanih, novelah in drugih poetičnih izdelkih«. Z vloženo zgodbo potem ponudi primer takšnega pravega ljubezenskega čustva. — V noveleti Soror Pia (1879) ogovarja pripovedovalec na začetku fiktivno gospo: »Gospa, nekdam, ko sem sedel vam na cvetoči strani, izrekli ste trde besede, da je ljubezen, tista ljubezen, o kateri se bere v romanih, novelah in drugih poetičnih izdelkih, le prazna domišljija. — — — Namen mi ni, vam vsiljevati vzornejšega prepričanja o ljubezni — ali branje tega preprostega dnevnika mi je sila tolažilno, zelo tolažilno, in dejal sem si, da se vaše besede ne opirajo na življenje, kakor je v istini.« — Potem sledi vložena zgodba, pisana v obliki fiktivnega dnevnika o nesrečni, a goreči in pogubni ljubezni sestre Pije. — Podobno gospod Ciril v noveleti istega naslova (1880), ki tolaži mladega, nesrečno zaljubljenega sobesednika s svojo življenjsko zgodbo, to pa uvaja s trditvijo: »Potem bodete šele videli, kaj je nesrečna ljubezen!« —

Klasičen primer za ta del predstavlja pripoved z drugega konca Tavčarjevega življenja Cvetje v jeseni (1917). Tam pripovedovalec dopoveduje ljubljanskim damam: »Kaj veste ve tri, kaj vedo vaše tovarišice, kaj ve moderna ženska o tisti ljubezni, ki pretrese telo in dušo, ki veže dušo in telo, ki je kakor nevihta, ki pride, da ne veš od kod, ki te podsuje, ki te stolče, da se od nje nikdar več ne oddahneš, ki jo pa vendar hočeš imeti in najsi radi nje življenje izgubiš! Kaj ve veste o taki ljubezni! — — — Če me hočete poslušati, vam razgrnem vse...« — Sledi znana zgodba o nesrečno srečni ljubezni jesensko dozorelega mestnega izobraženca in mladega kmečkega dekleta (ki pa jo glede na zgodovinski trenutek, ko je povest pisal, in glede na svoje politično delovanje sproti in še posebej v zaključnih besedah dopolnjuje z nekaterimi političnimi komentarji).

Enako znan, vendar ciklično razširjen primer je pripoved o slepi ljubezni divjega petelina v Zali (1849). V okvirni pripovedi je zoblikovan motiv, ki s konkretno govorico dopoveduje, da je mogoče divjega petelina zalesti in ustreliti le, kadar zaslepljen poje svojo ljubezensko pesem, a se ta motiv v isti sapi težno posplošuje: »Ljubezen nam je vsem v pogubo, tako mladeniču, ki se je zagledal v cvetoči obraz cvetočemu dekletu, tako ptici na zelenem vrhu, pojoči pesem ljubezni in vabeči grahasto družico na svatbo v prvi pomladi!« — Vložene štiri zgodbe, literarno mimetično ponazarjajo, dokazujejo to tezo. Kanoniku Amandu je bila »ljubezen v pogubo, ker ga je prisilila, da se je odpravil na mučno pot, katere nikdar ni mogel prebiti« — v znamenju svoje svete pobožnosti je pač hotel ulti skušnjavam vzplamenele ljubezni do luteranskega dekleta. Jernaču izpod skale dopoveduje gospod Andrej, naj pove svojo življenjsko zgodbo češ: »Izproži se torej, da bodemo tudi na tebi videli, kako nam je vsem ljubezen v pogubo, kakor je bila v pogubo kanoniku Amandu...« In Jernač izpod skale začne svojo nesrečno zgodbo s taisto napovedjo: »Kmetje smo siromaki, in sicer največji takrat, kadar se ženimo, kakor se ženi divji petelin na smreki. Samo na svojo kokoš misli... tudi človeka se — — — prime nekaj takega, kar se pomlad za pomladjo prijemlje divjega petelina, da ničesar ne vidi in ničesar ne sliši«. Uvodna teza-motiv se tako nenehoma potrjuje (petkratno), začetni motiv se leví v smerni motiv (leitmotiv — ki s svojim ponavljanjem usmerja pripoved); v skrajnem pripovednem zaključku se še enkrat potrdi s poanto: »Drugo jutro pa smo imeli prekrasen lov, in dva petelina sta padla z veje, kjer sta pela zaljubljeno pesem. Ljubezen nam je vsem v pogubo, tako živali kakor človeku!«

2.4 Sočasni Kersnik stavi nekajkrat v okvir še ene vrste tezo: o poeziji oziroma estetiki. Primerjaj: V zemljiški knjigi, Mamon — poezija da se pojavlja tudi v najbolj odurnih rečeh in je odvisna od človekovega pogleda, perspektive.

3.1 Ponuja se vprašanje, od kod predstava o književni umetnini, ki je vnaprej napovedana s tezo, in zaradi tega razpada v dvodelno zgradbo.

Najbrže gre vzrokov iskati v več smereh. Prvič — v ustrezno razviti tradiciji, o čemer smo že govorili. — Drugič skorajda ne more biti dvoma, da je nova vloga pripovednega okvira nazoren izraz hegeljanske predstave o književnosti, ki da je »počutenje ideje«. Ta predstava se je v posebni — družbeno kritično funkcionalni — inačici izrecno pokazala v Celestinovem programu 1882/83 (Naše obzorje), pogosto pa jo je programsko mogoče razbrati tudi iz Stritarjevega pi-

sanja. Kaj je Celestinov pojem idealnega realizma ali realističnega (realnega) idealizma drugega kot to? Rezultat njegovih nazorov je mogoče resda nekakšen poetični ali družbeno kritični realizem, kakor beremo v literarni zgodovini, v resnici pa zahteva pred »odslikavo« resničnega življenja obstoj neke moralno »višje« ideje, h kateri mora pisatelj ob vsem realizmu-objektivizmu stremeti. — Še mnogo bolj nazoren je za ta del Stritar, ki piše v LZ 1885, ko odklanja naturalizem in zagovarja tradicionalno predstavo o književnosti (Pogovori III, 286): »Do sedaj je bilo tako: ko je hotel pisatelj pisati roman, imel je najprej kako misel, resnico, idejo, katero je hotel utelesiti in postaviti v življenje. V ta namen si je izmislil primerno dejanje, za to dejanje primerne osebe, značaje, ljudi, kakršni so in morajo biti. — — — Vse te je pisatelj oživil z življenja duhom . . .« Po tem naziranju je vse pravo epsko, to je mimezis ljudi, dogodkov, pokrajine, zgodba in siže, le v službi ponazarjanja ideje, ki je prvotna, začetna, zaploditvena. Predstava ustreza zgradbeni shemi okvir-teza, vložena zgodba-ponazoritev teze.

Tretji razlog je verjetno zaznati v silni nepremakljivosti nekaterih Tavčarjevih življenjskih nazorov; to je najprej t. i. matrimonialna iluzija (na katero je svojčas tako ali drugače opozoril že Kramberger) — utvara ali program, da se lahko novi slovenski meščanski izobraženec družbeno (gospodarsko) povzpne na osnovi ljubezni, ki se po romantično silno in nepremagljivo razvname med njim in kakšno bogato, lepo konteso. (Da ni šlo le za Tavčarjev literarni marveč tudi življenjski program, priča nekaj biografskega gradiva.) Ker pa je bil dovolj trezen, da se je naglo zavedel nereálnosti takšnih pričakovanj, in ker je hkrati bržkone doživel še kakšen zgodnejši erotični pretres v domačih Poljanah, se je vanj zelo zgodaj in književno rodovitno vgnezdil *svetobolni pesimizem*, dojemovno odprt za *trpljenje in smrt* kot drugo življenjsko skrajnost. V bližino se je hkrati vsedlo tudi nekakšno vdano ugotavljanje nepredvidljive usojenosti človeškega življenja, neke vrste fatalizem naravnega človeka, ki ga po eni strani pesti naravna stihija in po drugi nenadni, usodni preobradi v življenju, nemalokrat uglaseni z nerazumno, divjo, slepo človeško strastjo. (Domala vsa snov, ki Tavčarja literarno zanima, je v bližnjem sorodstvu z navedenimi pogledi kot zelo trdnimi, stalnimi življenjskimi, nazorskimi postavkami, ki jih je v življenju zmeraj znova *hotel* videti konkretizirane. Za življenje je bil odprt predvsem, kadar mu je te točke potrjevalo.)

4.1 Na tem mestu se zdi potrebno poudariti Tavčarjev subjektivizem. Znan je njegov odnos do jezika; sam pravi, da se pri pisanju ni oziral na slovniška pravila, ne na germanizme in tujke, marveč si je stavke na glas prebiral in jih gladil po zvenu. Govora torej ni bil oblikoval le na temeljih logičnega, marveč prav tako zvočnega, to je čutnega (v percepciji torej čustvenega) sporočanja. — Bržkone je v službi takšnega subjektivizma tudi okvir, pa čeprav je navidezno še tako težno zasnovan (ne gre namreč pozabiti, da so teze pri Tavčarju prav tako — to smo že poudarili — osebne). Slogovni učinek, ki se okvira ponavadi že aksiomatično drži, je poudarjena osebna perspektiva: ta omogoča zelo osebne ocene sveta in dogajanja v njem, subjektiviziran siže in vse mogoče postopke, ki se v mnogočem izmikajo realističnemu objektivizmu in vnašajo v besedilo lirski zanos, lirsko ponotranjenje sveta, počustvenje.

Tako je v pogostni okvirni zgradbi Tavčarjeve pripovedi mogoče ob vsem poprejšnjem razpoznanju tudi eno od znamenj tistih teženj, po katerih moremo avtorja šteti za legitimnega prednika slovenske nove romantike. Tavčar se je bržkone za en sam trenutek v svojem življenju dotaknil »visokega realizma«, ki se mu sicer literarnozgodovinsko prti na pleča, v nekaterih »slikah iz loškega pogorja«; da je šolan romantik, tudi sam pod starost poudarja; njegovi samooznaki je treba dodati, da je bil hkrati tudi most med romantiko in novo romantiko, iskalec — čeprav tega sam ni nikdar hotel priznati — v novo romantiko.

5.1 Zaključek pravi torej, da pretres literarne vloge, ki jo pri Tavčarju ima okvirna pripoved, kaže na zrel odmik od poprejšnje realistične »opravičevalnosti« do romantičnosti vložene zgodbe, kaže na tesnejšo vsklajenost obeh delov pripovedi (oba sporočata isto reč, le da na različna načina) in kaže tudi na poudarjeno izkoriščanje posebne slogovne možnosti, ki jo v smislu močnega pripovednega subjektivizma ponuja okvirnost; v tem območju bi najbrže natančnejša členitev mogla ugotoviti tudi nekatere poteze avtohtonega slovenskega razvoja iz romantike preko vmesnega postanka sredi poetičnega realizma v območja, blizka novi romantiki.

Taras Kermauner

Ljubljana

IDEOLOŠKA STRUKTURA TAVČARJEVEGA CVETJA V JESENİ*

Vemo, da sta se evropska filozofija in literatura razvijali — že tam od Platonovih časov — vzporedno. Ni bilo umetnosti, ki ne bi imela določene filozofske narave, pa naj je bila religiozno dogmatična (Dante) ali renesančno in baročno odprta (Shakespeare) ali razsvetljsko kritična (Baumarchais). Ko se je v devetnajstem stoletju filozofija banalizirala v svetovne nazore, so ti prevzeli njeno nekdanjo funkcijo in zaznamovali literarna dela prav do njihovega temelja. Isto velja tudi za slovensko literaturo kot sicer zapozneli, vendar dejanski del evropske.

Narava svetovnih nazorov je takšna, da skušajo le-ti ravnati totalitarno, se pravi zaseči čim več prostora, ves svet reducirati na nazor o svetu. Zato imamo opraviti z nemalo literarnimi deli, iz katerih se je umetnost skorajda umaknila in so le svetovnonazorski spisi, če ne celo politični (politika je končna realizacija svetovnega nazora). Prav tako je zelo pogostno razumevanje literarnih del (branje, kritika), ki vidi v tekstih le njihove svetovnonazorske prvine in tekste sprejema ali odklanja — ocenjuje — glede na le-te. Kot posebna svetovnona-

* Besedilo je avtor prebral kot svoj prispevek na simpoziju o Ivanu Tavčarju; simpozij je bil v Skofiji Loki konec septembra. Op. ur.

zorska negacija svetovnega nazora je nastal v 19. stoletju tako imenovani esteticizem ali formalizem, ki ravna enako totalitarno kot politična kritika, le da razume literarni tekst zgolj kot formo, kot jezikovni odnos.

Sam sem mnenja, da je mogoče literarni tekst brati na več načinov, prvič zato, ker ga beremo s stališča različnih časov, pa tudi zato, ker je sestavljen iz več prvin in ker je konfiguracija več struktur. Dve med njimi sta brez dvoma neodstranljivi: svetovni nazor (ali ideologija) in jezik. Noben evropski tekst 19. pa tudi dobršnega dela 20. stoletja ne obstaja brez svoje ideološke konstrukcije (kakor tudi seveda ne — in še manj — brez jezika), čeprav ga ni mogoče reducirati nanjo. Ker je moj namen to pot obravnavati izključno le ideološko plat Tavčarjeve povesti *Cvetje v jeseni*, moram zato že na začetku pribiti: razčlenjujem in vem, da razčlenjujem le eno plat Tavčarjeve literature, vendar takšno, brez katere te literature ni (tako kot ni, na priloško, človeškega telesa brez njegovega okostja).

Naslednje bistveno metodološko načelo moje obravnave pa je v tem, da ločujem dve zvrsti ideologije: politično in literarno. Obe sta ideologiji, obe imata skupen izvor v določeni filozofiji, vendar nista identični; če uporabljam marksistični jezik, lahko rečem, da sta druga glede na drugo razmeroma avtonomni. Tudi politična ideologija lahko vdira v literaturo; to se dogaja zelo pogosto. Vendar — literarno delo je lahko povsem zunaj kakršnekoli politične ideologije, pa bo vseeno globoko ideološko (seveda na način literarne ideologije).

V analizi slovenske literature 19. stoletja je bilo dozdej opravljeno že velikanško delo, skoraj ni teksta, ki ne bi bil empirično popisano, ali da ne bi bila razčlenjena njegova idejna vsebina, se pravi, da ne bi bili naštetni njegovi ideološki elementi. Vse to velja v kar največji meri tudi za *Cvetje*, ki so ga natančno in jasno razložili že mnogi literarni zgodovinarji od Prijatelja prek Boršnikove in njene generacije do današnjega rodu. Če bi torej ostal le pri popisu ideoloških elementov *Cvetja*, bi se najbrž nujno izpostavil nevarnosti, da ponavljam, kar so pred mano odkrili in objavili že drugi. Ker pa mislim, da se naloga slovenske literarne zgodovine še ni končala — a ne le na področju analize, literarnega (tu ne mislim na lingvistični vidik) jezika, kjer je bilo opravljeno precej manj dela, temveč tudi na področju analize ideologij, moram pojasniti tudi to svoje stališče. Zdi se mi, da manjka teorija slovenskih literarnih ideologij, se pravi, da je treba od bolj ali manj pozitivističnega popisa ideoloških elementov v tem ali onem delu in obdobju priti do posebnih in splošnih teorij — znakov — ki veljajo za posamezna dela in obdobja. Tak cilj in posel seveda daleč presega namen in naravo mojega predavanja. Rad pa bi to predavanje vključil kot del v zidavo takšne prihodnje teorije slovenskih literarnih ideologij. V njem bom skušal le okvirno in v groben načrt obrise neke posebne ideološke strukture *Cvetja*, igre politično in literarno različnih ideoloških elementov, še več, medsebojne igre posameznih ideoloških plasti in različnih ideologij, in nakazati temelje teorije, ki bi iz opazovanja te dialektične igre lahko izhajala.

Cvetje nikakor ni brez elementov politične ideologije (seveda v najširšem pomenu te besede: v pomenu urejanja javnih zadev). Ta predstavlja celo njegov okvir. Tavčar končuje povest s stavki: »Eno je glavno: naša zemlja se nam ne

sme vzeti in narod slovenski mora stati kot večno drevo, ki mu korenine nikdar ne usahnejo! V to moramo delati vsi, na to moramo misliti takoj, ko se zavemo življenja, misliti takrat, kadar se odločujemo za poklic, in predvsem tedaj, kadar se ženimo! Kdor se ženi, naj se ženi tako, da mu bo zakon oklep, ki ga še bolj zveže z domovino, in otroke naj rodi, ki bodo pomnožili slovensko vojsko in armado slovenskih delavcev!«

Povesti je dan torej povsem utilitaren, zunajliteraren, narodno zaveden, buden in bojni poudarek, pomen, okvir. Lahko celo rečemo, da je bil prvi, najbolj zunanji razlog za pisanje *Cvetja* v tem politično ideološkem prepričanju. Kar ni nič nenavadnega, narobe, celo zakonito je; slovensko literaturo so njeni ustvarjalci in bralci razumeli predvsem kot dokazovanje, da je slovenski narod (nazadnje kategorija, ki ni identična z literaturo) zmožen življenja, zmožen višjih — kulturnih — oblik samouresničevanja. Ideološka očala, ki jih je nosil vsak Slovenec, so zahtevala, da gleda na literaturo v temelju politično utilitarno, kot na sredstvo nečesa, kar je po vrednosti nad njo. Tudi Tavčar, kot vidimo, ni izjema. Ko pa brez teh ideoloških očal — ali pa jih vsaj ne nosimo s tako nujno — prebiramo *Cvetje*, ugotavljamo, da te povesti nikakor ni treba razumeti le kot potrdilo narodovega obstoja, kot klic k okrepljeni slovenski zavesti, številnejšim družinam, samoobrambi, ampak da je poleg tega *Cvetje* tudi še kaj drugega in da je v tem drugem njegov bistveni pomen. Bilo bi smešno, če bi očitali našim prednikom, da tega drugega niso čutili in videli; o tem so tudi pisali. Vendar — razlika med našim — ali mojim — in njihovim branjem kljub temu je: namreč v tem, da je vladala za nje — za politično ideološki in eksistencialni del Tavčarja samega — lepa harmonija med njegovim, že navedenim politično ideološkim okvirom in tem drugim, recimo literarno vsebino, drugo je izhajalo iz prvega ali pa vsaj iz drugega, med obojim je bilo nujno sozvočje (tako je zahtevala politična ideologija), medtem ko moje branje ne vidi samo harmonije, ampak tudi — in še bolj — nesoglasja, celo nasprotja. Spet moramo zatrditi: tudi naši predniki so čutili in videli ta nesoglasja, vendar jih niso tematizirali, se pravi na temelju lastnega, empiričnega opažanja niso izvajali teoretičnih sklepov; teh pač niso smeli, ker bi se ti nujno bili z njihovim (in Tavčarjevim) politično ideološkim izhodiščem — medtem ko smo danes v takšni zgodovinski situaciji, da nam ohranjanje izključne harmonije ni več potrebno, da lahko mislimo razlike in nasprotja, da te razlike tudi reflektiramo, jih skušamo razumeti in ugotoviti, kaj za slovensko literaturo, še posebej pa za *Cvetje* v jeseni, pomenijo.

Na začetku smo torej ugotovili politično ideološko plast — temu lahko rečemo celo samostojna strukturalna raven — *Cvetja*, ki naj bi bila po avtorjevem prepričanju in namenu okvir vsemu drugemu, temeljna osmislitev tega drugega (literature). Ta okvir — njegov pomen — se mora, po avtorjevi nameri, razširiti na ves tekst, ga osmisliti; se pravi, da ni le okvir, torej nekaj zunanjega, ampak vrhovni pomen, bistveno svetovno nazorsko načelo, ki mu morajo vsi drugi pomeni pripadati. Avtor sam se — na mnogih mestih — trudi, da bi svojo povest, to je literaturo, ki po definiciji ni socialna realiteta, ampak njen posnetek, fikcija te realitete, samostojna tvorba domišljije, priredil omenjenemu vrhovnemu pomenu. Pravi hvalospev naslovi na Lizo kot ženo karlovškega Antona; takole

pravi: »Njeno življenje je življenje dela in edinščine. Kadar hodim mimo karlovških bregov, ima skoraj vselej zibko pri sebi, da je otročaj pri delu ne moti in, če pride v vas, se vleče za njo rep zdravih in debelih otrok — mislim, da jih je sedem. Blagor ti, da je blagoslovljena, zakaj od tega blagoslova živi slovenska zemlja!« Dejansko je Liza — in Anžon z njo — simbol tega, kar hoče Tavčar doseči s svojim politično ideološkim namenom. Je tako rekoč stoodstotna realizacija vrhovnega pomena. Vendar — in tu se začenja naše premišljevanje o razlikah v tekstu, o njegovi notranji dialektiki — *Cvetje* dejansko ni povest o Lizi in Anžonu, oba sta le stranski figuri *Cvetja* kot literature. Če bi bil torej omenjeni politično ideološki pomen resnično vrhoven tudi za *Cvetje* kot literaturo, potem bi Tavčar moral napisati povest o Lizi in Anžonu, o njunem boju z zemljo, o njunih mukah, rojstvih ipd. Pa je namesto nje napisal nekaj čisto drugega, nekaj takšnega, kar je z omenjenim vrhovnim pomenom v nesoglasju. *Cvetje* je po eni strani povest o Kosmovem Janezu, ki ga mesto ne zadovoljuje in si želi preiti na kmete, vendar zaradi tragedije, ki jo doživi s svojo izvoljenko — kmečkim dekletom Meto — tega ne napravi. Po drugi strani pa je *Cvetje* povest o dr. Ivanu Tavčarju, torej pisatelju samem, ki pripoveduje zgodbo o Kosmovem Janezu, to je o sebi, kakršen je bil pred nekaj desetletji. V pogovorih, ki jih plete dr. Ivan Tavčar kot literarna figura z ljubljanskimi damami, se jasno kaže njegov zavestni moralni odpor do vsega meščanskega, do lepih oblek in — posebno — klobukov, do šolnov in bluz, do nenaravne mode, do družbe, utemeljene na denarju, do lastnega odvetniškega dela, ki mu pripisuje le malo cene ali nič. V besedah kritizira in v srcu celo negira celotni meščanski način bivanja, ki je v nasprotju s pravim slovenstvom; vendar ga ne zanika javno, z dejanjem, s tem, da bi se dejansko pokmetil. To le želi. Kot Kosmov Janez je bil v tem sicer objektivno prepričan, ker je Meta umrla, vendar bomo na eni strani še videli, da Metina smrt ni naključna, ampak nujna in da je torej med junakom in kmetstvom nujen prepad, temeljno nesoglasje, da junak ne more — ne sme — postati kmet, na drugi strani pa moremo predpostavljati, da bi, če bi junakova kritično-zanikovalska misel do meščanstva bila celotna resnica njegovega življenja, moral prej ali slej oditi na kmete in tam ostati ne glede na Metino smrt. Le tako bi uresničil tudi z dejanjem, v družbi, kar je resnica njegovega srca. Tega pa ne stori. Ostane v mestu, se, kot sam pravi, redi, slabi, ostaja — kot literarni junak — nezadovoljen, nima Anžonove kopice otrok (nikjer ne govori o tem), dela še zmerom delo, ki ga ne ceni, za udejanjenje politično ideološkega vrhovnega pomena pa uporablja literaturo, se pravi nekaj, kar je po svoji naravi fikcija, kvazi-resničnost. Da bi fikcijo spremenil v resničnost, literarno pisavo v direktno socialnost, tej pisavi — nujno — doda njen utilitaristični, politično ideološki namen — okvir, prepričan, da je s tem premagal oni temeljni razpor, ki je v njem, ki ga čuti in od katerega je preganjan, ne da bi ga odkrito priznal kot moralno mučno in negativno dejstvo: razpor med srcem in civilnim ravnanjem. Če bi pisal zgolj literaturo brez njenega ideološko političnega pomena, bi, tako lahko sklepamo, ne bil prepričan, da spreminja fikcijo v resničnost, svoje življenje tudi civilno socialno — in nič manj eksistencialno — spravlja v sklad s svojim temeljnim nazorom, se pravi s svojo ideološko politično bojno mislijo o nujnih nalogah za obrambo in razvoj slovenskega naroda. Tako vidimo, da je politično ideološki okvir *Cvetja* nujen, da povesti ni le nazu-

naj dodan, in da je nujen tako s stališča splošne slovenske zavesti, ki smo jo že omenili, kot tudi samega teksta, torej s stališča figure — psihologije njegovega osrednjega junaka. Celotni stilno kompozicijski postopek *Cvetja* — povest v povesti, povest z okvirom — torej ni naključna izmišljotina, ampak nujnost same literature; dodajanje politične ideologije literaturi in literarni ideologiji torej v *Cvetju* in, upam si zapisati, tudi v številnih drugih slovenskih literarnih delih polpreteklega časa ni davek zunanjemu času, modi, niti le sami politično socialni situaciji slovenstva, ampak notranja nuja same slovenske literature. Tavčar je moral napisati toliko in toliko strani, v katerih je — skoz pogovore z ljubljanskimi meščankami — podal svoj odpor do meščanstva kot negacije pravega slovenstva, do tega, kar sam živi, kar ve, da sam živi, in kar ve, da drugi vedo, da dejansko, socialno živi.

Seveda pa ima takšna struktura povesti bistvene nasledke. Nikakor nimamo več opraviti s preprostim tekstom, ki je v celoti ali pretežno podrejen politično ideološkim zahtevam, s tekstom, ki bi naravnost in zgolj hvalil kmetstvo, naturo, ljubezen, nedolžnost in druge pozitivne vrednote, o katerih bo še govor in ki so značilne za literarno ideologijo *Cvetja*, z enotnim, naivnim, moralno celovitim in s tem dejansko pretežno neliterarnim, propagandnim tekstom — ampak narobe, s podvojenim, notranje razlikovanje vnašajočim, do neke mere že avtodestruktivnim, to negacijo samega sebe deloma že tematizirajočim, torej modernim tekstom. To je še toliko bolj važno podčrtati, ker je avtor nameraval vse kaj drugega, ker modernost na mnogih mestih eksplicite napada in zavrača, ker je hotel — po zunanji pobudi, po vednosti svoje politične ideologije — napisati tekst, v katerem bo poveličal patriarhalni, v bistvu konservativni način življenja, za katero je značilna prav absolutna notranja enotnost, skladnost, monolitnost oseb in okolja (kmečke nature); proslaviti — uveljaviti — hoče ravno enotnost, identičnost in zavreči dvojnost.

Prvi nasledek omenjene dvojne strukture je že zunanja podoba osrednjega junaka. Dvojen je že po imenu; v okvirni povesti je ta junak očitno sam avtor *Cvetja*, torej dr. Ivan Tavčar, ljubljanski meščan in župan, v notranji povesti pa je to Kosmov Janez, starejši fant, ki se vrača iz mesta na deželo, se tu zaljubi in doživlja svojo idilo in tragedijo. Obe figuri se sicer prepletata, avtor bi ju nadvse rad spravil v soglasje, to je eden poglobitvinih njegovih namenov: na eni strani bi iz Kosmovega Janeza napravil le del dr. Ivana Tavčarja, Tavčarja v mlajših letih — to je zunanji trud, viden v tekstu na mnogih mestih, osrednji okvirni junak govori o tem — na drugi — notranji, literarno ideološko bolj bistveni — strani pa bi rad spremenil dr. Ivana Tavčarja v del Kosmovega Janeza. Dr. Ivan Tavčar se namreč ves čas — v svojih pogovorih z uglednimi gospemi — trudi, da bi se prikazal kot Kosmov Janez, ne prizna jim, da je le dr. Ivan Tavčar, trdi, da je tak le njegov videz, da pa v njem bije srce onega drugega, njegovega dvojnika, za katerega gospe, se pravi meščanski svet, celotna slovenska družba, prej niso vedeli, a je bil ves čas edino resničen. Dr. Ivan Tavčar se z izjavami o tem, kako edini on pozna ljubezen (in kmetstvo in naturo itn.), kako pa dame nimajo nikakega posluha zanjo, krčevito, s silo, skoraj pretirano napadalno trudi, da bi v sebi in pred drugimi zatrl, celo izničil dr. Ivana Tavčarja in postavil v prvi plan Kosmovega Janeza; ravno iz tega vzroka — ta je

daleč najbolj bistven, odločilen — jim tudi pripoveduje zgodbo *Cvetja v jeseni*, zgodbo o Kosmovem Janezu. Pripoveduje njim, a hkrati bralcem Ljubljanskega zvona, vsem svojim poslušalcem, slovenski meščanski publiki leta 1917 in pravi: nisem to, kar mislite o meni vi, pač pa to, kar mislim o sebi jaz; dokaz: ta moja povest, moja literatura. Ker pa je literatura po definiciji le kvazirealnost, ji mora dodati avtor politično ideološki in moralno-eksistencialno-ideološki okvir, propagandni namen in osebni alibi, čeprav, kar nam je danes povsem jasno in kar skušam povedati v tem svojem predavanju, kljub le-temu ni mogel prebiti meja literature in narediti iz *Cvetja* zunajliterarno delo. *Cvetje* ostaja — in to dobra, zanimiva, moderna, notranje večplastna — literatura, Kosmov Janez ostaja literarna figura, izmišljena, idealna, dr. Ivan Tavčar pa ljubljanski meščan in župan, voditelj liberalne stranke, politik, ki je pač počel vse, kar počne politik, vsekakor pa se ni spremenil v kmeta, čeprav je imel na deželi posestvo. Vrednote, ki jih je v svojem političnem — socialnem — delu realiziral, niso bile kmetstvo, natura, ljubezen, nedolžnost, se pravi tiste vrednote, ki jih realizira literarna ideologija *Cvetja v jeseni*, ampak popolnoma druge. Razlika med literaturo in realnostjo je ostala, kljub temu, da jo je sam avtor hotel ukiniti in to na dveh ravneh: kot politično ideološki učinek teksta in kot moralno eksistencialni alibi lastnemu meščansko političnemu življenju.

Omejeni prostor mi žal ne dopušča, da bi enako podrobno razvijal svojo analizo tudi naprej. Nekaj temeljnih točk pa je vendarle treba določiti. Predvsem literarno ideologijo *Cvetja*.

Dvojnost, o kateri že ves čas govorimo, je značilna tudi za literarno ideologijo povesti. *Cvetje* nikakor nima literarne ideologije socialnega humanizma, kakor jo poznamo v času po tridesetih letih in ki je prav ideologija razrednega humanizma, le da je v nji slovenski narod v celoti, kot ljudstvo (razen meščanstva, ki pa je — celo od Tavčarja — potiskano v anacionalnost, če ne kar v antinacionalnost) izenačen s proletariatom. Tudi nacionalni humanizem, mislim recimo na Finžgarjev roman *Pod svobodnim soncem* ali dramo *Naša kri* ali Meškovi drami *Mati* in *Na smrt obsojeni* itn., ne prekriva celotnega *Cvetja*, temveč le, kot smo videli, del njegovega okvira (socialni namen). Literarna ideologija, ki je pomenska struktura *Cvetja*, je še najbližja intimističnemu in naturističnemu humanizmu, se pravi nečemu, kar je skoraj že destrukcija nacionalne in socialne literarne ideologije, vsekakor pa njuna huda — in bistvena — oslabitev. In ravno ta ideologija je omogočila, da je postalo *Cvetje* tako sodoben in literarno učinkovit tekst.

Najbolj tradicionalna krščansko-katoliška je tista plat literarne ideologije *Cvetja*, ki jo lahko imenujemo moralistična ali celo moralizatorska. Je sicer spretno podana, a zato nič manj navzoča. Tekst nastopa zoper denar kot temelj in cilj človeškega delovanja, zoper gosposkost in narejenost (figura Katreta), izzivaštvo in slabištvo (Posavčevi trije), zoper videz in fraze, krivoprisežništvo in sovraštvo (oba Kalarja), neusmiljenost, širokoustnost in pijančevanje (figura Danijela) itn. Jasno se vidi, kaj je dobro in kaj ne, kaj prav in kaj narobe. Negativne lastnosti in dejanja so kaznovana (Danijel izgubi nevesto, potane berač, trojica je tepena itn.) Ljudje imajo vest, ta se nujno oglasi, če ne prej pa pozneje in trpljenje je

poveličano, osmišljeno: Kalar se javno opraviči Skalarju, dà njegovemu sinu za ženo svojo hčerko, se s tem pokori. Moralnost zmagaja, in podobno. Če bi imelo *Cvetje* le to plast, bi bilo nič več kot krištofšmidovsko berilo. (Moralizem je skrajna meja — in največja nevarnost — slehernega intimizma.)

Mnogo pomembnejša je druga literarna ideološka plast: slavospev naturi. Natura sama na neki neposreden in spontan način vsebuje vse našete moralne prvine. Kdor živi v skladu z njo, je čist in dober. Kmetstvo kot odlikovani stan, kot tisti razred, ki se mu morajo vsi drugi po načinu življenja in nazorih priljučiti (o tem govori *Cvetje* eksplicite), je prav zato tako pozitivno, ker živi med vsemi stanovi najbolj skladno z naturo. Zato ni naključje, da posveča povest toliko pozornost ravno opisom hribov, pašnikov, dreves, ptičev, neba; ti opisi, njihova pogostnost, pomembnost in lepota, izvirajo iz literarne ideologije *Cvetja*, iz osrednjega mesta, ki ga v nji zavzema natura. Presečnikova Meta pa je utelešenje nature: neposredna, nežna, občutljiva, naravna, še otrok, vendar že ženska, nedolžna, čista, lepa, zanesljiva, preprosta, sveža, pozorna, poštena, dobra, ljubeča itn. Meta je idealen lik, ker je otrok nature, njen simbol. (Skladna z naturo sta tudi starša Presečnikova pa Liza in Anžon itn.)

Natura je torej pristnost, lepota, ljubezen in, kar je treba še posebej podčrtati, poezija. »Ali v pozni noči, ko je vse tiho, ko tiči nekaka čarobna tajnost v krajini in v zraku nad njo, govoriti s svojim dekletom in govoriti o ljubezni, to je poezija! To je prava poezija, ki dosti več velja nego tisti plesi, na katerih gosposki fantiči vašim dekličem, ki se pehajo v prepotenih oblekah, o ljubezni govoričijo! In Bog mi je priča, da največkrat v neslanih frazah, ki ne prihajajo iz srca! Pri vas je vse narejeno, pri nas na kmetih gospoduje pa narava, ki je resnična mati resnične poezije.« V tem esejistično ideološkem vložku, ki ga je namenil dr. Ivan Tavčar, se pravi junak okvirne povesti, svojim poslušalkam in vsem meščanskim poslušalcem, bralcem povesti, je združil vse temeljne vrednote svoje literarne ideologije. Značilno je, da je čutil potrebo po takšnem vložku, da ga je vrinil na sredo najbolj poetičnega dogajanja, v hip, ko njegov dvojnik, Kosmov Janez, vasuje pri Meti, v odločilni moment povesti; ravno tedaj se namreč Meta vanj dokončno zaljubi in tudi drugi v hiši zvedo za njuno ljubezen. Pisatelj tega mesta nikakor ni izbral po naključju. Čutil je, da mora prav tam in takrat, kjer in kadar je iluzija kvazi-resničnosti največja, ko je idila najlepša, ko cveti le ljubezen in odzvanja natura in slavi preprostost, ko je bralec ves opojen, ko že verjame, da je na svetu tako, da zmagujejo ljubezen, natura in preprostost, nasilno prekinjti tok iluzije, zasekati vanj, ga komentirati, narediti tisto, čemur pravimo po Brechtu potujevalni učinek. V tem svojem komentarju avtor celotne povesti, hkrati junak okvirne povesti, sicer ne nasprotuje vsebinskemu smislu te iluzije, ideologiji literarne fikcije, narobe, še podpre jo, vendar je že sama prekinitev dovolj. Z vdorom dr. Ivana Tavčarja, ki se pred svojim občinstvom bori za svoj ekzistencialni alibi, v povest, v fiktivno literarno zgodbo, je Kosmov Janez dejansko — v bralčevih očeh — derealiziran, pisatelj hoče, da gledamo v njem dr. Ivana Tavčarja, resnično ljubljansko osebo, njegove misli in stališča; iluzija je strgana, Kosmov Janez se podvoji, ljubezen do Mete (nature, preprostosti) ni več spontana, naravna, večna ljubezen kot taka, ampak se pokaže kot želja po ljubezni in po naturi. Ljubezen ni več

literarna kategorija, ampak postane eksistencialno realna, pisanje *Cvetja* se pokaže kot en sam pisateljev osebni, človeški, realni napor, da bi ljubezen uveljavil kot spontano in zunajliterarno, nadliterarno: eksistencialno in socialno ideološko. Teza o spontani naturi in ljubezni zamenja spontano naturo in ljubezen. In ni tudi naključje, da je to spontano naturo in ljubezen pisatelj razglasil za »resnično«, to je edino pravo poezijo ali vsaj njeno mater. Pisatelj ve, da piše literaturo (poezijo), to svoje védenje pokaže ravno s tem, da spontani tok povesti (poezije) ničkolikokrat prekine, ga pojasni, razloži kot poezijo. Avtor želi, da bi bila literatura — njegova povest *Cvetje* — resnična kot sama natura, se pravi kot najtemeljnejša resničnost tega sveta. S *Cvetjem* je Tavčar želel napisati svoj eksistencialni alibi (to je bil glavni povod za pisanje, deloma, a ne dovolj poglobljeno, govori o tem tudi Izidorju Cankarju; razlogi, ki jih navaja, so preveč zunanji, tekmovalni); vendar dejansko ni napisal niti tega alibija, ker je to nemogoče (literatura je kvazirealnost, zato za nikogar in nikdar ne more biti alibi), niti le idilične ali tragične zgodbe o dveh srečno-nesrečnih ljubimcih, se pravi tradicionalne iluzionistične zgodbe, ampak nekaj čisto tretjega, kar sega daleč čez obe prvi varianti: pokazal je destrukcijo literature kot eksistencialnega alibija (realnosti) in politične ideologije na eni strani in literature kot spontane, nedolžne, lepe, preproste itn. fikcije na drugi strani. Ostala je zgodba, ki sama sebe zanika, ideologija, ki koplje sama sebi grob, junak, ki se podvaja in se ne more poenotiti, literatura, ki sama sebe tematizira, problematizira, ukinja kot literatura in obenem prav zato, zaradi znanja o tem ukinjanju, nastaja kot prava moderna literatura. Zato lahko mirne duše rečemo, da je *Cvetje v jeseni* tekst, ki na stežaj odpira vrata v slovensko modernost in ga (razen seveda Cankarja, ki je bil v tem neprimerno radikalnejši) večina kasnejše slovenske literature še daleč ni dosegla.

Destrukcija vrednot, ki se dogodi v *Cvetju*, pa ne izvira le iz strukture omenjenih vložkov, ki jih je vse polno in so kompozicijsko bitveni, saj vnašajo nenehno potujevanje, ampak še mnogo bolj iz same zgodbe. Meta ne obživi; a njena smrt nikakor ni naključje. Če bi Meta obživila, ne bi bilo *Cvetja*, ampak neka čisto druga povest; in ta ne bi bila okvirna in potujevalna in destruktivna in notranje dvojna, obravnavala bi morda srečno ljubezen ali pa trpljenje, ki se začne po njej. Meta mora umreti. A razlog njene smrti ni — in to je spet bistveno — v tem, kot se zdi zdravniku (»da ji je srčna hiba vzela življenje in da bi bila morala prej ali slej od kake večje razburjenosti umreti«), ampak v nečem povsem drugem, v tistem, kar ve v svojem srcu sam pisatelj (se pravi v pisateljevem spoznanju sveta, v tisti plasti njegove ideologije, v kateri poruši malo prej omenjene vrednote: v njegovi destrukcijski ideologiji): Meta ne more obživeti, ker ne more prenesti takšne — popolne — sreče. Storimo še korak dlje in recimo: Meta — kot simbol nature, ljubezni in vseh drugih vrednot — ne more obživeti, ker živ krst na svetu ne more prenesti tako absolutne sreče, se pravi, ker vrednote, ki jih Meta uteleša, na tem svetu niso uresničljive. Pisatelj o tem eksplicite govori: »Da sem jo vzel, potrl bi jo bil zakon, potrlo bi jo bilo delo. Vse to bi bilo streslo cvet z njenega telesa« itn. Takšna je realnost, ki jo pozna dr. Ivan Tavčar (in je zato postal in ostal politik, meščan, župan ...), spoznal pa jo je tisti hip, ko je umrl Kosmov Janez.

Ta se je namreč predal veri v uresničljivost ljubezni, medtem ko dr. Ivan Tavčar ve, da je njegova vera le iluzija, in je Kosmov Janez zato le del njegove notranjosti in spomina. Pripovedovalec, ki v svojem najglobljem bistvu kot neosebno, podzavestno bitje, kot anonimni porajevalec literature oblikuje oba dvojnika, dr. Ivana Tavčarja in Kosmovega Janeza, dâ govoriti prvemu ravnokar navedene strašno skeptične besede, to zavest o neuresničljivosti idealov — vrednot, hkrati pa mu ob istem času potiska na ustnice stavek, ki ravnokar izpovedano spoznanje po svoje ukinja in s tem ohranja pri življenju tisto napetost notranje dvojnosti, o kateri ves čas govorimo. Takole namreč dr. Ivan Tavčar komentira Metino smrt: »Meta zame ni umrla! Pred mano živi še vedno v podobi mladosti in devištva.« In: »Moja duša je v pogorju.« Se pravi: Meta — ideali, vrednote, ljubezen — še živi, ampak le v mojem srcu, zame, lahko živi le v človeški duši (intimizem) in v pogorju, loških hribih (naturizem). Ideali-vrednote torej še obstajajo, vendar ne na način prisotnosti v družbenem življenju, sploh ne v meščanstvu, ki je pokvarjeno, a niti ne (več) v kmetstvu, kakršno je (postaja) danes, v današnji socialni realnosti (kajti kmetstvo se kvari — pomislimo na nenehne primerjave, ki jih dela junak okvirne zgodbe med nekdanjimi običaji in zdajšnjimi in stalni moto: nekdanja moč kmetstva se je oslabila, prihaja razkroj; boriti se zoper ta razkroj je tudi ena politično ideoloških nalog *Cvetja*); ideali-vrednote so le v kmetstvu, kakršno živi v Tavčarjevem srcu in — predvsem — spomin. Celo natura sama, kot realna, je nenehoma ogrožena od smrti, poletje od zime, metulja žre kačji pastir, postrv se hrani s kobilicami itn. — slehernemu prikazu idile takoj sledi prikaz grožnje in smrti, simboliziran v strupenjači (ta je celo na Meti, pomislimo na metaforo o njenih dveh kitah kot dveh kačah — a lasje so najlepše na nji). Neogrožena in večna je natura le kot za večno pretekla preteklost, ki pa se ohranja v človekovi duši kot spomin na mlade dni, na otroštvo. Nazadnje je Tavčarjeva destrukcija vrednot-idealov kot absolutnih tako huda, da se le-te lahko oglašajo le kot otrokova iluzija, se reducirajo nanjo (v tem je pomen ključne metafore z dvojnimi, otroškim in odraslim opazovanjem malenskih cerkvenih fresk). Edina trdna resnica tega sveta je spomin na otroštvo, na mladost, na pretekle dni. In *Cvetje v jeseni* je edina mogoča objektivna — ker je literarna — obuditev tega spomina.

Dosegli smo dno, mejo Tavčarjeve skepse in njegovega nihilizma. Nad tem dnom pa se vzdiguje konstrukcijska ideologija, vrednost srca, resnica duše, zaradi katere, da bi jo spoznali tudi drugi, je bilo *Cvetje* napisano; vrednost nature, ljubezni in drugih vrednot, in nazadnje, najbolj pri vrhu, najbolj v okviru, politična ideologija slovenstva (ki je, kot smo videli, v nasprotju s Tavčarjevim skeptičnim spoznanjem sveta; a ravno zato je tako nasilna, govor je celo o »slovenski vojski«, sam sebi si jo je naložil kot optimistično protiutež, ki naj drži prvo — pesimistično — misel na uzdi). Temeljna struktura *Cvetja* je v nenehnem izigravanju enega elementa zoper drugega, v tematizirani dvojnosti med srcem in družbenostjo, življenjem in smrtjo, moralo in nihilizmom, vero in nevero, konstrukcijo in destrukcijo in celo med literaturo in realnostjo. To izigravanje, to metodično izdajalstvo, ki je bistvena dialektika in strukturni zakon teksta, pa kaže, da ni bil Tavčar, ko je pisal *Cvetje v jeseni*, niti kmet niti do cela meščan, ampak skrit, a pristen intelektualec.

NA ROBU SRBOHRVATSKEGA (IN SLOVENSKEGA) ETIMOLOŠKEGA SLOVARJA

France Bezlaj

Filozofska fakulteta v Ljubljani

12

Sbh. *kičma*, »hrbtenica« in sorodno

Skokov etimološki slovar, ki je tako izčrpen in bogat posebno pri romanskih izposojenkah, nas pogosto razočara pri geslih, ki bi jih bilo treba s slavističnega stališča globlje preiskati. Tako se npr. pri *kičma* »hrbtenica« zadovolji samo z naštevanjem starejših mnenj, ne da bi se sam odločil za katero med njimi. Miklošič, EW 158, je sicer rekonstruiral praslov. **kyčьma*, ni pa našel nobenega neposrednega sorodstva. Matzenauer, LF IX 94, je tudi še v prejšnjem stoletju opozoril na let. *kūkums* »grba«. Toda G. Meyer, EWA 182, je pri alb. *kac* »na hrbtu« izposojenem iz turškega *kiç* »zadnjica« pritegnil tudi sbh. *kičma*, čeprav z rezervo, sledila pa sta mu kar z gotovostjo Budmani, ARJ IV 158, in v novejšem času tudi Škaljič, Turcizmi 470.

Skokova zadržanost vzbuja začudenje. Za raziskovalca slovanskega izraznega fonda so prav posebno zanimive navidezno osamljene besede, ki tako po svoji osnovi, kakor tudi po besedotvorni obliki in po svojem pomenskem razvoju takoj vzbudijo sum, da so praslovanska dediščina. Pri tem pa je bil Skok med prvimi avtorji, ki so pri enako tvorjeni besedi *kučma* »krzveno pokrivalo« domnili, da bi bila izposojena iz madžarščine, kakor je suponiral Berneker in za njim vrsta drugih. Miklošič, EW 145, se je omejil sicer samo na naštevanje znanih oblik, še prej pa je v TEL 1 368 suponiral vzhodni izvor. Poleg staro sbh. *kučьma*, str., ukr., br. *kučma*, stp. *kuczma*, slš. *kučma*, starejše kajk. *kučma*, *kičma*, »krzveno pokrivalo«, je treba posebej opozoriti tudi na sln. dial. *kūčma* »ptičja perjanica, šop« (vzh. štaj.). Iz slovanskih jezikov je madž. *kuczma* in rum. *cucimă*, *cușma* (glej novejše Sławski, SEP III 313, in Benkö, MESz II 653). Od tega ni mogoče razlikovati tudi sln. dial. *kukma* »čop, šop, ptičja perjanica« (vzh. štaj.) in »vrsta ženske frizure« (Ščavnica). Tudi Skok navaja vrsto sbh. dialektičnih oblik *kukma*, *kukva*, *kukmača*, *kukmorka*, *kukumica* z izvedenkami v podobnih pomenih. Tudi sln. *kūkma* »*Psalliota campestris*; *Amanita phalloides*«, dial. *kūkman*, *kūkmanok*, *kukmanka*, *kutman*, *kutmanka*, kar je izposojeno naravnost iz lat. *cucumago alba* (tako Štrekelj, LWK. 25) ali preko bav. avstr. *Kugelmagen* (Striedter-Temps, DLS 162), se je glasoslovno naslonilo na domačo besedno družino.

Pomensko najbližje slovanskemu *kučьma* je sln. *kūča*, *kūčka*, *kūčje*, *kūčevje* »čop, šop« in č. *kučera* »koder«. Anatomski pomen iz polne prevojnje stopnje **kouk-* najdemo v r. *kukry* »lopaticice« in v lit. *kaūkas* »bezgavke«. Iz kratke ū-jevske stopnje je lit. *kukūriai*, *kukārai*, *kūkštara* »zgornji del hrbta, grba« in seveda, kot je opozoril že Matzenauer, let. *kūkums* poleg *kukums* »grba«. Iz dolge ū-jevske stopnje je blg. *kičur* »šop, grozd, kobulja«, mak. *kičur*, *kičer* »isto« in sln. dial. *kič* »strešni zatrep, Dachwalm« (Pivka), kar pa je morda samo

hiperkorektni zapis za *kyč iz *keč. Iz kratke *u*-jevske stopnje je sln. dial. *keka* »bujni lasje«, *kěčka* »šop« poleg *káčka* »strešni zatrep, grbec, zavih na podkvi«, enako tudi slš. *kečka* in č. *kštice*, stp. *kszczyca* »šop, bujni lasje«. Baltskemu pomenu v lit. *kaũkas* »palček« let. *kauks* »isto« pa še najbolj ustreza sln. dial. *kešė*, *kėšek* »prtljakavec«, čeprav te dialektične oblike po tvorbi niso jasne.

Iz ide. **key-* »upogibati, kriviti« je ne samo v južnoslovanskih jezikih, ampak tudi drugod po slovanskem svetu mnogo oblik, ki jih dosedaj še niso registrirali etimološki slovarji. Skok je že pri sbh. *čubrast* »z majhnimi ušesi« (Črna gora), *čubra* »ime kozi« (ERHS I 339) iz **key-bh-* prezrl enako tvorjeno sti. *kubra* »uhan, vdolbina« (o tem Pokorný, VWb. 590). (O sbh. *čulav* »z majhnimi ušesi«, sln. *šũl* in *kũlj* »isto« glej Bezlaj, Radovi ANBiH XXXV 88 in Etimologija, 1971, 378). Pisanost oblik, ki pri takšnih izredno frekventnih in produktivnih osnovah ruši naše dosedanje predstave o enotnem praslovanskem jeziku, zasluži v slavistiki prav posebno pozornosti in čim skrbnejše obdelave.

Tatjana Srebot

PA Ljubljana

POSKUS KONTRASTIVNE ANALIZE SLOVENSKEGA FONEMA /v/ Z ANGLEŠKIM FONEMOM /v/

V svoji praksi poučevanja angleščine spet in spet ugotavljam, da je med najbolj trdovratnimi problemi izgovarjave pri mojih študentih glas [v]¹. Namesto angleškega zobnoustničnega trajnika s priporo izgovarjajo ali zobnoustnični trajnik brez pripore [ɥ], to je nekak ohlapen [v], ali dvoustnični trajnik s priporo [w], ali pa dvoustnični trajnik brez pripore [ʊ], nekak kratek [u]. Zakaj tako? Saj je znano, da ima tudi slovenščina zveneč zobnoustnični trajnik s priporo [v]. Slovenci ga torej znamo izgovarjati. Če imamo kljub temu težave z izgovarjavo tega glasu v angleščini, pomeni, da slovenski fonem /v/ in angleški fonem /v/ ne moreta biti isto. Tudi če imamo Slovenci fonetično isti glas kot Angleži, mora biti v uporabi tega glasu nekje bistvena razlika med slovenščino in angleščino. Če ta razlika ni fonetična, je potem lahko le položajna. Kljub deloma istim glasovom v slovenščini in angleščini, se glasovna sistema, način, kako se ti glasovi vežejo med sabo v vsakem od obeh jezikov, ločita. Od tod težave. Vsak Slovenec, ko se uči angleščino, avtomatično in instinktivno prenaša od ranih otroških let zakoreninjene artikulacijske navade — fonološki sistem matereinega jezika — v tuji jezik.

Kako je fonem /v/ razvrščen v slovenščini in kako v angleščini, ali ima, in katere alofone ima v vsakem od obeh jezikov?

¹ [] fonetična oznaka, // fonološka oznaka.

Kot je splošno znano, ima fonem /v/ v slovenščini več alofonov, odvisno od položaja. V zborni izreki je /v/²: 1. na začetku ali sredi besede pred vsemi vokali zveneč zobnoustničen trajnik s priporo [v], npr. veva ['ve:va], vrt ['vərt]. 2. Na koncu besed za vokali ter sredi ali na koncu besede pred zvočniki in navadnimi soglasniki je zveneč dvoustnični trajnik brez pripore [ʋ], npr. siv ['si:ʋ], mravlja ['mra:ʋlja], ['si:ʋkast], sivk ['si:ʋk]. 3. Na začetku besede pred zvenečimi soglasniki je zveneč dvoustnični trajnik s priporo [w], npr. vzeti ['wze:ti]. 4. Na začetku besede pred nezvenciimi soglasniki ali med dvema soglasnikoma, od katerih je drugi nezvенеč, je nezvенеč dvoustnični trajnik s priporo [M], npr. vsak ['M sAk], predvsem [pret'M sɛm]. 5. Na koncu besede za zvočnikom je [ʋ], npr. vrv ['vərʋ]. Pod 3, 4 in 5 [ʋ] lahko nastopa v prosti variaciji z medfonemsko varianto, zlogotvornim [u].

5. Na koncu besede za zvočnikom je [ʋ], npr. vrv ['vərʋ]. Pod 3, 4 in 5 [ʋ] lahko nastopa v prosti variaciji z medfonemsko varianto, zlogotvornim [u].

V angleščini /v/ nima omembe vrednih alofonov in nastopa v naslednjih položajih³: 1. na začetku besede pred samoglasniki in [j], npr. vine ['vain]⁴, view ['vju:]; 2. sredi besede pred samoglasniki in soglasniki⁵ in na koncu v sklopu soglasnikov, npr. event. [i:'vent], evening ['i:vniŋ], loved ['lʌvd], ovens ['ʌvnz]. 3. na koncu besede za samoglasnikom, npr. love ['lʌv]. — Zadeva je tako preprosta, da ne bi mogla biti bolj: v angleščini izgovarjamo fonem /v/ vedno kot [v] in ga pišemo s črko »v«. In vendar za nas nikakor ni preprosta.

Poglejmo, katere slovenske položaje prenaša lahko Slovenec v angleški fonološki sistem. Ugotovimo, da sta to prvi in drugi položaj: /v/ pred samoglasniki v začetku in sredi besede, realiziran v slovenščini kot [v] in /v/ za samoglasniki na koncu besede, ter pred soglasniki, realiziran kot [ʋ]. V položajih 3, 4 in 5 /v/ ne nastopa v angleščini in zato za našo kontrastivno analizo ne pridejo v poštev. — Če bi primerjali angleški fonem /v/ s slovenskim, to se pravi s stališča, da je angleščina materin jezik in slovenščina tuji, bi seveda morali te položaje upoštevati in bi bili za Angleža vir problemov glede izgovarjave slovenskega /v/. — Položaja pod 1 in 2 krijeta vse angleške. V angleščini potemtakem fonem /v/ ne nastopa v nobenem takem položaju, v kakršnem ne bi tudi v slovenščini.

Že takoj na prvi pogled vidimo, da v položaju pred vokali, kjer je v obeh jezikih realiziran kot [v], ne bi smelo biti težav. Sistema se tu skladata in ni vzroka, da bi ga Slovenec napačno izgovarjal.

² Jože Toporišič, Slovenski knjižni jezik I. Maribor 1965. Str. 132—133.

³ A. C. Gimson, An Introduction to the Pronunciation of English. London 1970. Str. 181.

⁴ Transkripcija angleških besed je po English Pronouncing Dictionary Daniela Jonesa, London 1967 z izjemo glasov [w] in [u], kjer se zaradi primerjave s slovenščino držim transkripcije, ki je pri nas v navadi, in transkribiram angleški dvoustnični trajnik brez pripore v soglasniškem položaju [w] in v vokalnem položaju [u], z [ʋ]. Transkripcija angleških besed je dejansko fonemska. Ker pa lahko kontrastiramo slovenske in angleške glasove le na fonetični ravni, v našem primeru fonetične realizacije slovenskega in angleškega /v/, eventualne pomankljivosti v oznaki ostalih angleških glasov tukaj niso važne.

⁵ Pojem »soglasnik« v angleščini obsega zvočnike in nezvočnike.

Nekaj primerov slovenskih in angleških besed, kjer nastopa /v/ pred vokalom. Ker gre le za glasovno primerjavo, ni pomen besed nič važen.

slovensko:	angleško:
vil ['vi:l]	veal ('vi:l]
vejnat ['ve:ɲnat]	vain ['veɪn]
vest ['ve:st]	vest ['vest]
Veri ['vɛ:ri]	very ['veri]
veter ['ve:tər]	vet ['vet]
verz ['vɛ:rs]	verse ['vɜ:s]
sever ['se:vər]	sever ['sevə]
kava ['ka:və]	cover ['kʌvə]

In vendar vem iz skušnje, da Slovenec tudi ta [v] ne izgovarja pravilno v angleščini, ali bolje, da se mora nekoliko potruditi, če ga hoče pravilno izgovoriti. Ker je [v] v angleščini izrazito spirantski glas, so angleška ušesa posebej občutljiva za vsak odklon od te pripore. Tu naletimo še na drug problem. Drži, da je /v/ v slovenski zborni izreki pred samoglasniki zveneč zobnoustničen trajnik s priporo. Vendar, kdo neki govori po pravilih zborne izreke, kadar govori spontano? V splošnem pogovornem jeziku (razen v narečno obarvanem na severovzhodu Slovenije), za katerega je značilen manj napet izgovor, izgovarjamo ta glas zelo »leno«, komaj ali nič ne dvignemo spodnjih zob k zgornji ustnici, tako da izgubi glas, ki ga artikuliramo, priporniški značaj in postane zobnoustničen trajnik brez pripore [v], aproksimant, ali pa celo dvoustničen trajnik brez pripore ali z njo, brez zaokrožitve ali s šibko zaokrožitvijo ustnic [ʋ] ali [w], zadnja dva zlasti še, če je pogovorni jezik govoreče osebe gorenjsko narečno obarvan. Da je to tako splošen pojav, je zabeležil že dr. France Bezlaj v svojem Orisu slovenskega knjižnega izgovora, ko je ugotovil, da so vse njegove tri poizkusne osebe, vsi trije izobraženci, rabile zveneči zobnoustnični pripornik samo pred ozkimi vokali i, e in deloma o⁶. Sama v svoji praksi nisem opazila, čeprav sem bila posebej pozorna na to, da bi Slovenci pred angleškimi prednjimi vokali višje lege pogosteje pravilneje izgovarjali angleški [v] kot pred drugimi vokali. Zobnoustnični aproksimant je v spontani angleški govorici študentov iz vseh predelov Slovenije, razen severovzhoda, kaj običajen. V zborni izreko je dvooustnični trajnik brez pripore zaenkrat prodril pred vokalom le pri predlogu v, kjer je dopustna tudi varianta v [ʋ] obeh. Kadar bere izobražen Slovenec slovensko besedilo ali govori v javnosti, se potruži, da »lepo« izgovarja, in izgovarja v-je pred vokali zobnoustnično in s priporo, ko pa govori angleško, ne misli na zborni izreko, ampak reagira spontano, sledeč refleksom svojega vsakdanjega govora in od tod ta značilna napaka. Tako se pri kontrastivni analizi materinega jezika s tujim pokaže, da je pogovorna varianta v materinem jeziku, če se loči od zborne, odločujoča in je treba to upoštevati.

Mnogo hujši pa je problem za angleško govorečega Slovenca z /v/ pred soglasniki in na koncu besed. V slovenščini je tu tako v pogovornem jeziku kot v zborni izreki realiziran kot [ʋ], v angleščini pa kot [v].

⁶ France Bezlaj, Oris slovenskega knjižnega izgovora. Ljubljana 1939. Str. 12—13.

Nekaj takih primerov:

slovensko:	angleško:
glav ['gla:ɯ]	glove ['glʌv]
siv ['si:ɯ]	sieve ['siv]
sliv ['sli:ɯ]	sleeve ['sli:v]
rov ['rou]	rove ['rəʊv]
sevna ['se:ɯna]	seven ['sevn]
ovna [o:ɯna]	oven ['ʌvn]
ravni ['ra:ɯni]	evening ['i:vniŋ]
šavri ['ša:ɯri]	every ['evri]

V slovenščini je v teh položajih alofon [ɯ] obvezen. V našem jeziku tu ne moremo izbirati med [v] in [ɯ]. Zobnoustničnega trajnika s priporo kot realizacija /v/ v teh položajih v slovenščini kratko in malo ni. Naš jezikovni sistem ga ne dopušča. V tem sistemu smo zrasli, globoko je vsidran v nas, po pravilih tega sistema reagiramo. Slovenec ta [ɯ] povsem drugače občuti kot Anglež, ki je zrasel v svojem fonološkem sistemu. Za Slovence je [ɯ] še vedno neke vrste [v]. Za Angleža, ki ima tudi ta glas, in z njim pomensko loči besede, je to povsem drug glas, ki nima z /v/ nič skupnega. V angleščini je glas [ɯ] drug fonem, ki nastopa lahko v istem položaju kot /v/ in v kontrastu z njim. /v/ in /ɯ/ v angleščini torej lahko nastopata v istem položaju, se ne izključujeta in pomensko ločita besede. Pa ne da Slovenci ne bi znali izgovoriti [v] pred določenimi soglasniki. Saj vsak slovenski fonetik ve, da je fonetična realizacija /f/ pred zvenečim nezvočnikom [v], kot npr. v grof gre ['grɔv 'gre:]. Toda tako zelo smo fonemsko pogojeni, tako zelo mislimo in čutimo v mejah fonemov, da nam pri izgovorjavi angleškega /v/ to nič ne pomaga. Nepismen ali pismen Slovenec, ki ni fonetično izobražen, se še zaveda ne, da izgovarja v tem položaju [v]. Zanj je to še vedno nekaj [f].

Najmanj, kar se zgodi Slovencu, če izgovarja gornje besede po slovenskem fonološkem sistemu, je, da ga bo Anglež sicer razumel, a takoj vedel, da ni Anglež. Dostikrat bo v dvomu, ali gre za [v] ali [ɯ]: za [v] mu bo manjkala pripora, za angleški [ɯ] pa večja zaokroženost ustnic. Ali pa ga Anglež celo napačno razume, ker obstajajo, kot sem že omenila, v angleščini besede, ki jih fonema /v/ in /ɯ/ pomensko ločita. Naj navedem nekaj takih primerov iz našega seznama:

veal ['vi:l]	we'll ['wi:l]
vain ['vein]	wane ['weɪn]
verse ['vɜ:s]	worse ['wɜ:s]
vet ['vet]	wet ['wet]
rove ['rəʊv]	row ['rəʊ]

kjer pomeni beseda v levem stolpcu povsem nekaj drugega kot v desnem.

Iz slovenskega fonološkega sistema izvira tudi napaka, da za [v] vstavljamo [ɔ], kjer ga v angleščini ni.

slovensko:	zborna izreka:	pogovorna varianta:	angleško:
oven	['ɔ:vən]	['o:ɯn]	oven ['ʌvn]
seven	['se:vən]	['se:ɯn]	seven ['sevn]
krevelj	['kre:vəlʃ]	['kre:ɯl]	level ['levl]

Če nastopi v angleščini sklop [v] + zvočnik v končnem položaju, se po analogiji s slovensko zborna izreko v slovenskih ustih realizira z vrinjenim polglasnikom, ki v angleščini v gornjih besedah ni dopusten; ali pa pod vplivom pogovorne slovenščine brez polglasnika, zato pa v skladu s slovenskim fonološkim sistemom pred soglasnikom kot [ʋ]. Tako pogosta beseda kot je angleški števec »seven«, ki ga študenti izgovarjajo ali ['sevən] ali [seʋn], je živ dokaz za to. — V drugih sklopih, kjer angleškemu [v]-ju ne sledi zvočnik, kot npr. loved [l'ʌvd], solved [sɒlvd], doves [d'ʌvz], nimamo tendence, da bi vstavljali polglasnik, ker tudi v slovenščini ne razcepljamo sklopov z nezvočnikom v drugem delu sklopa.

Iz vsega navedenega je razvidno, da angleški fonem /v/ ni slovenski fonem /v/, fonološko sta različna. Le če gledamo fonetično, obstaja v slovenski zborni izreki alofon, ki je enak angleškemu. Primerjava je možna samo na fonetični ravni, ne na fonemski⁷. V položajih, kjer uporablja Slovenec alofon [ʋ], se mora

angleški [v] šele naučiti izgovarjati. Tu mu je domači fonološki sistem v veliko napoto. Ni se mu sicer treba učiti novega glasu, pač pa znanega glasu v novem položaju. To pa je, kot potrjuje tudi praksa, mnogo teže kot naučiti se nov glas, ki ga v materinem jeziku sploh ni, npr. za Slovenca angleški x (pisano th)⁸. V tem primeru interferenca fonološkega sistema materinega jezika odpade: če se učeča oseba že ne more okoristiti z domačim fonološkim sistemom, pa je ta sistem vsaj ne moti, ne deluje nanjo v negativnem smislu, kot je to primer z [v]-jem pred soglasniki in na koncu besed. Kajti če kje drži pregovor »stara navada železna srajca,« drži to prav gotovo za artikulacijske navade.

⁷ Glej tudi Ljubomir Mihailović, Kontrastivna analiza fonoloških sistema. Jugoslavenski projekt za kontrastivno analizo srpskohrvatskog i engleskog jezika. Prilozi i građa I. Zagreb 1969. Str. 30—34.

⁸ Tukaj se ne strinjam s težavnostno lestvico, kot sta jo poskusno postavila R. B. Stockwell in J. D. Bowen v 2. poglavju svoje izvrstne knjige s področja kontrastivne analize »The Sounds of English and Spanish«. Chicago 1965.

JUBILANT

K ŠESTDESETLETNICI BORISA URBANČIČA

Ko se zaslužnim jubilentom izrekajo najboljše želje ter besede hvaležnosti in spoštovanja, je ne samo lepa navada, ampak tudi potrebno in pravično opravilo, da se k prigodnemu voščilu pridenejo še dejstva, ki se sicer rada izgubijo med vrsticami uradnih življenjepisov, bibliografij in podobnih podatkov; kulturni javnosti, kateri je bilo slavljenčevo delo namenjeno, pa ostanejo neznana.

To misel imamo še posebej pred očmi, ko pričujoče vrstice namenjamo šestdesetletnici profesorja Borisa Urbančiča. Še posebej zato, ker se že dolga leta posveča javnemu družbenemu in znanstvenemu delu na številnih področjih, pri čemer je njegov prispevek k slovenskemu jezikoslovju med najbolj izrazitimi.

Prof. Boris Urbančič se je rodil 21. decembra 1913 v Ljubljani, kjer je končal realno gimnazijo, na ljubljanski univerzi pa diplomiral iz slovenskega in starocerkvenoslovenskega jezika. Že kot študent se je pridružil naprednemu gibanju, v narodnoosvobodilnem boju, ki ga je zatekel kot lektorja za češki jezik na ljubljanski filozofski fakulteti, pa je sodeloval od leta 1941, in ko so ga leta 1943 okupatorske oblasti v Ljubljani aretirale, je bil okrožni sekretar agitpropa. Po izpustitvi jeseni 1943 je odšel v partizane, kjer je delal v upravi partijske šole, v predsedstvu SNOS, bil urednik slovenskih poročil za Radio svobodna Jugoslavija, načelnik Tanjuga za Slovenijo itd. Po vojni se je posvetil predvsem prosvetnemu delovanju, bil leta 1946 kot prosvetni delavec poslan v Albanijo, po tem delal v ministrstvu za prosveto, v agitpropu pri CK KPS pa je med dru-

gim delal pri urejevanju partijske revije Delo od leta 1948 do 1952.

Napori medvojnega in povojnega revolucionarnega dela so nevarno načeli njegovo zdravje in leta 1955 se je vrnil k svojemu prvotnemu delu. Spet je nastopil mesto lektorja za češki jezik na ljubljanski filozofski fakulteti, postal leta 1962 predavatelj in kot tak odšel 1972 v pokoj.

Začetki publicističnega delovanja prof. Urbančiča segajo sicer že v študentska leta, izraziteje pa se je začel s to dejavnostjo ukvarjati leta 1938, ko je urejal kulturno rubriko Nove pravde, za katero je večino člankov tudi sam napisal. Zaradi vrste izrazito napredno usmerjenih člankov, ki jih je priobčil v tem listu, pa mu je bilo urejanje rubrike onemogočeno.

Stik s češkim jezikom, kulturo in jezikoslovjem, ki se je začel že v prvih študentskih letih, je odločilno vplival na njegovo publicistično, zlasti pa še na poznejše jezikoslovno delo.

Že kot študent je bil dvakrat na Češkem, objavil je vrsto prevodov iz češke literature, pripravil prevode opernih in operetnih besedil, pozneje pa tudi članke o češko-slovenskih kulturnih zvezah, za dve temi iz bohemistike pa je v letih 1936 in 1937 prejel svetosavski nagradi češkoslovaške republike. Tudi po vojni je pri naših založbah sodeloval kot prevajalec in svetovalec pri izbiri čeških del za prevajanje v slovenščino. Svoje poti na Češko in obiske češkoslovaških slavističnih centrov je sprva namenjal strokovnemu izpopolnjevanju v bohemistiki, zlasti v povojnem obdobju pa jih je vse bolj posvečal obnavljanju in poglobljanju

odnosov med slovensko in češko slavistiko.

Sadovi tega njegovega potrpežljivega in nesebičnega prizadevanja so znani tudi na Češkem in slavisti se mu za trud lahko najprimerneje zahvalimo tako, da uspešno zastavljeno delo nadaljujemo.

Skrb za slovenščino in slovenistiko pa je profesorju Urbančiču narekovala še drugačno organizacijsko delovanje. Na eni strani je to skrb izpričal, ko je pri zvezni komisiji za kulturne stike s tujino več let delal v odboru za pouk jezikov in književnosti jugoslovanskih narodov na tujih univerzah in kot član v fakultativnem odboru sklada za pospeševanje slovenskega jezika na tujih univerzah, po drugi strani pa s tem, da je mnoge mlade sloveniste usmerjal v jezikoslovje in jim tudi izposloval, da jim je bil omogočen daljši ali krajši študij na praški univerzi.

Slovenistom pa je najbolj znano njegovo jezikoslovno delo. V tem pogledu je nanj vplivala praška lingvistična šola, katere teoretična izhodišča je lahko spremljal od njenega vzpona naprej, z njenimi idejnimi pogledi pa je obogatil slovenska jezikoslovna prizadevanja posebno v jezikovni kulturi. Od vrnitve na univerzo do danes je v slovenističnem jezikoslovju nenehno prisoten, pa najsi bo to s številnimi članki in poglobljenimi analizami v strokovnih revijah, z referati na slavističnih zborovanjih na Bledu, v Piranu, Sarajevu, Bratislavi, s predavanji po radiu ali s sodelovanjem pri posvetovanjih za Slovar slovenskega knjižnega jezika

in zdaj pri pripravah za izdelavo novega slovenskega pravopisa.

S smislom za realnost in s poslušom za pereče probleme se je v jezikoslovju usmeril še posebej v jezikovno kulturo, kjer se bohotna rast slovenskega knjižnega jezika s svojimi vsakdanjimi potrebami in zadregami najmočneje odraža. Sad dolgoletnega preučevanja knjižne slovenščine, zbiranja gradiva, izčiščanja teoretičnih izhodišč in tudi polemičnih iskanj je njegova knjiga O jezikovni kulturi, ki je izšla leta 1972. Knjiga, ki jo odlikuje vseskozi enotno izhajanje iz osnovne, komunikacijske funkcije jezika, je kljub dokajšnji poljudnosti pomembno jezikoslovno delo, podaja jasna teoretična, na mnoge praktične primere oprta načela jezikovne kulture, obračunava s preživlimi jezikovnimi nazori in kaže na pereče naloge današnje knjižne slovenščine. Na kakšen sprejem je knjiga naletela v javnosti, kaže dejstvo, da je pošla kmalu po izidu in je pravkar izšla že druga, s poglavjem o stilistiki razširjena izdaja.

Profesorju Urbančiču, učitelju, jezikoslovcu, publicistu in kulturnemu delavcu, pripada v slovenskem kulturnem življenju ugledno mesto, in ko mu na straneh te revije, za katere sourednik je bil med leti 1959—1965, slavisti in slovenisti ob njegovem jubileju izrekamo spoštovanje in zahvalo za opravljeno delo, spremlja naše čestitke ena sama želja: da bi mu zdravje omogočalo še dolgo delati in uresničiti zastavljene načrte.

Tomó Korošec

Filozofska fakulteta v Ljubljani

Zapiski, ocene in poročila

JENKOVA KRATKOČASNICA O UKRADENEM OSLU (AT 1529)

Ameriški profesor Stith Thompson z univerze Indiana v Bloomingtonu je leta 1959 na svojem študijskem potovanju po Evropi obiskal tudi Ljubljano, da bi v narodopisnem inštitutu SAZU pregledal »Arhiv slovenskih ljudskih pripovedi«. Za novo, razširjeno izdajo mednarodnega kazala pravljic, ki jo je tedaj pripravljal, je želel napraviti vsaj približno inventuro pravljličnih tipov pri posameznih narodih. Postregli smo mu s tem, kar smo pač imeli v evidenci. Pri številki 1529 bi mu danes mogli pokazati kaj več, takrat pa je videl samo dve naši tiskani varianti, ki ju je kmalu potem (Aarne-Thompson, *The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography*. FFC 184, Helsinki 1961 [okrajšano = AT]) kar se da kratko omenil: *Slovenian 2*.*

Kdaj in kako je številka 1529 prišla v mednarodni seznam pravljličnih tipov? V Aarnejevem osnutku iz leta 1910 (*Verzeichniss der Märchentypen*. FFC 3) je še ni bilo. Prvič se prikaže v pregledu rokopisne zapuščine estonskega folklorista J. Hurta (A. Aarne, *Estonische Märchen- und Sagenvarianten*. FFC 25, Hamina 1918). Ob tej in vseh novih številkah (zaznamovane so z zvezdico) je Aarne pripomnil, da »veljajo samo za estonsko kazalo«, čeprav se mu je zdelo, da bojo vsaj nekatere dobile trajno mesto med tipi. In prav to se je zgodilo z našo številko! Na začetku je bila ukrojena čisto po estonskem kopitu: 1529* *Der Bauer betrügt den Juden beim Tausch eines Pferdes*: Während der Jude schläft, stiehlt der Bauer sein Pferd, spannt sich selbst vor den Wagen des Juden und sagt, dass er ein in ein Pferd verwandelter Mensch sei. M. De Meyer (*Les contes populaires de la Flandre*. FFC 37, Helsinki 1921) je šel v drugo skrajnost: 1529* *Le cheval (l'âne) désenchanté*. Očitno presplošna in zato pomanjkljiva navedba vsebine! P. N. Andrejev (*Ukazatel' skazočnyh sjužetov po sisteme Aarne*. Leningrad 1929) je hotel biti pravičen prejšnjim kazalom, obenem pa zvest ruskemu gradivu (predvsem Afanasjevu — gl. Proppovo izdajo 1957, 3, št. 470), kjer je na mestu konja vol. Jedro snovi je po rusko povedal takole: *Podmena lošadi (vola)*: u muzika vorujut lošad'; v mesto nee stanovitsja čelovek, uverjajuščij, čto on byl prevraščen v lošad'. Kljub poznejšemu izidu

je bilo delo P. N. Andrejeva dokončano že januarja 1927 in je potemtakem starejše od Thompsonove angleške priredbe Aarnejevega kazala (FFC 74, Helsinki 1927). Thompson je s črtanjem zvezdice dal številki 1529 stalnost; drugače pa se je to držal Aarnejeve »estonske« formulacije. Šele v izdaji iz leta 1961 je to popravil; novi povzetek se glasi: *Thief Claims to have been Transformed into a Horse*. While the owner sleeps, the peasant steals his horse. He hitches himself to the owner's wagon and says that he is a horse transformed to a man.

V drugi izdaji AT omenjeni slovenski zastopnici mednarodnega pravljličnega tipa 1529 sta ti dve varianti: 1. *Začarani osel*. (Burka za kratek čas.) Tako je šaljivko krstil (meni danes neznan) *Gostač* v *Vrtcu* 1 (1871) 103;** — 2. *Čuden osel*: malo daljša varianta, ki jo je »za poduk in kratek čas« objavil (meni prav tako neznan) *Briški* v *Slovenskem gospodarju* 30 (1896) 122—123.

Jože Pogačnik nas je v *JiS* 19/1-2 lepo presentil med drugim z objavo Jenkove *Kratkočasnice* iz rokopisnega dijaškega lista Slavija (Ljubljana, 24. marca 1851). Zaradi podnaslovljive »prosto poleg francoskega« sicer suponira »predlogo v nekem francoskem tekstu, ki ga... [Jenko] prilagaja po svoji volji«, vendar o tem le ni trdno prepričan. Malo kasneje namreč piše: »Francoski izvirnik za to Jenkovo delce, če je *obstajal*...« (podčrtal M. M.).

Meni je popolnoma jasno, kje iskati francoski izvirnik (seveda — »če je obstajal«). V mednarodnem kazalu AT iz leta 1961 bremo pod številko 1529 med drugim: *French 14*. To pomeni: v pariškem Musée des Arts et Traditions Populaires je prof. Thompson 1959 (na isti poti po evropskih

* Omembe te vrste so samo opozorilo zainteresiranim, da narod ta in ta v arhivu tem in tem hrani toliko in toliko variant pravljice določenega tipa. Kdor bi želel natančnih informacij, se mora kajpada obrniti naravnost na ustrezní naslov. (V seznamu kratic je Thompson navedel tudi naš arhiv pri SAZU.)

** Z majhnimi jezikovnimi spremembami (in brez navedbe vira) jo je ponatisnil A. Brezovnik: *Šaljivi Slovenec*. Zbirka najboljših kratkočasnic iz vseh stanov. Ljubljana 1884, 33—34.

narodopisnih arhivih, ki ga je pripeljala tudi v Ljubljano!) videl štirinajst francoskih variant. Le-te in morebitne druge, ki so jih moji francoski kolegi odkrili po letu 1959, bojo navedene ne samo bibliografsko, ampak tudi v kratkih résuméjih v delu *Le Conte Populaire Français* (Catalogue raisonné des versions de France et des pays de langue français d'outre-mer), ki ga je začel izdajati rajni prof. P. Delarue, nadaljuje pa ga njegova učenka M.-L. Tenèze (1: 1957, 2: 1964). Ko bo delo doseglo št. 1529, bo moč igrave ugotoviti, ali je Simon Jenko imel pri roki francosko predlogo ali ne.

To vprašanje zanima zraven jenkoslovcev najbrž še marsikoga. Tudi meni ne more biti vseeno, ali bom lahko uvrstil Jenkovo *Kratkočasnico* v »Kazalo slovenskih pravljic« in tako pomaknil naše prvo pričevanje o prvličnem tipu AT 1529 kar za dvajset let bolj zgodaj (od 1871 na 1851). Če bi se pokazalo, da je Jenko res imel za izhodišče francoski tekst, bo njegova priredba morala kajpada izostati. Nisem pa prav nič neučakan, saj dobro vem, da bo kazalo francoskih pravljic, čeprav napreduje počasi (doseglo je št. 725), izšlo še zmerom pravočasno zame, to je pred kazalom slovenskih pravljic.

Primerjava med Jenkovo *Kratkočasnico* in Gostačevim *Zučaranim oslom* iz Vrta 1871 nam kaže, da med obema ni velikih vsebinskih razločkov: Jenko — 3 šolarji, Gostač — 4 dijaki; zviti tat se pri Jenku izdaja za »čármanovega«, pri Gostaču za coprnikovega sina; Jenkovi močno podobna je tudi Gostačeva sklepna poanta: Ko na sejmišču zagleda svojega osla — »Oho!« zavpije trapasti kmet, »kakor vidim, si se pa že zopet

sprl s svojim očetom. Zdaj pa le bodi, kjerkoli hočeš, jaz ne maram več za-te.« V varianti iz Sl. gospodarja 1896 sta dva potepuha tista, ki speljeta osla bogatemu kmetu — vaškemu »rihtarju«. Ko le-ta na sejmu spet »zapazi svojega starega osla, stopi k njemu in mu na uho zašepeta: »Ti lump ti, si se zopet pregrešil ter v osla spremenil!« Osel sramotno pobesi glavo ter molči. Zdaj se zadere rihtar nad oslom: »Nikoli več te ne bodem kupil! ...«

Ob Jenkovi *Kratkočasnici* me ne more in ne more ogreti razpravljanje o »evropski podlagi« ali razčlenjevanje »evropskega konteksta«, pa tudi ne iskanje »prijemališča« v »ožjem jugoslovanskem prostoru«, navajanje »srbskega vira« ipd. (JiS 19, 27—29). Dosti bližja mi je teza M. Kmecla, češ: »Začetne pobude in vzore je najbrž Jenko črpal iz slovenske ljudske šaljivke (godčevske zgodbe).« Sicer pa sam Pogačnik (Kmecla citiram kar po njem) pošteno priznava, da je ta teza z odkritjem novih Jenkovih proznih tekstov pridobila na teži.

Še najbolj naravna se mi zdi misel, da je snov AT 1529 živela ne samo v ustnem izročilu malone vseh evropskih narodov, ampak tudi v slovenskem ustnem izročilu davno pred Jenkom, tako kot jo je moč slišati še danes, sto let po Jenkovi smrti. Nemara ne bo odveč, če ta priložnostni prispevek sklenem kar z objavo enega svojih zapisov na to temo (rkp. EM 12/22, tekst št. 104). Izmišljeno dogajanje je tu lepo postavljeno v resnično pokrajino: Istra-Koper-Sežana. Zgodbo mi je sredi avgusta 1955 povedal na Tatrah v Brkinih Janez Filipčič, Kasaričev, r. 1899. Besedilo sem fonetično in morfološko poknjžil, medtem ko se sintakse in leksike nisem dotikal.

Varianta Jenkove (francoske?) KRATKOČASNICE = AT 1529 s Tater v Brkinih, 1955

V Istri sta dva kapčinarja brala po vasi, kar sta mogla dobiti. In sta šla ven iz vasi, sta nesla vsak en žakelj. In ko nista mogla nesti, sta študirala, kaj bo.

In potlej sta videla enega osla, privezanega k enemu drevu. In potlej sta naložila nanj in eden je ostal ondi, se je privezal, kamor je bil prej osel privezan.

In potlej je prišel gospodar po osla. In potlej je prašal:

»Za božjo voljo, kaj je to? Ker jaz sem privezal osla, zdaj ste pa vi, gospod kapčinar tul!«
Pa da je rekel ta človek:

»Kaj, za božjo voljo!« — je rekel — »jaz sem od boga štraian, jaz sem vas služil dolgo cajta!«

In potlej je rekel:

»Gospod, mi zamerite kaj, ker sem vas dosti tolkel?«

»Ja kaj, saj znam, da sem bil potreben, nisem tel ubogati vas dosti botov! In zdaj vas prosim, odvežite me, da grem proč.«

In potlej on ga je odvezal in je šel domu. In doma je povedal:

»Čujte: iz mojega osla je prišel kapčinar!«

In potlej, ko je prišel še oni domu v Koper, ga je prašal oni kapčinar, ta drugi, da kako je bilo. Zdaj on je povedal in potlej je rekel:

»Zdaj kaj čeva midva s tem oslom? Midva ga bova gnala v Sežano v semenj, če ga bova mogla prodati!« (Ker mu nista imela kaj dati jest.)

In potlej je prišel tudi gospodar v Sežano v semenj, da bi si kupil drugega osla. In je trefil glih tistega. In ga je poznal, pa je rekel:

»Sej sən ga jému jest vre, ma tu je kapčinar! Ga nēcin jest tega!«

Milko Matičetov
SAZU v Ljubljani

III. MEDNARODNI SLAVISTIČNI SESTANEK V BEOGRADU

Znanstveno srečanje slavistov, ki ga ob »Vukovih dnevih« prireja Mednarodni slavistični center SR Srbije, postaja tradicionalna prireditve; letošnji sestanek od 13. do 18. septembra je bil že tretji povrsti. Tudi udeležencev, domačih in tujih, je vsako leto več in delovne naloge sestanka so vedno bolj jasno začrtane. Letos so bila vsa predavanja ubrana na Vukov problem. Vuk St. Karadžić je osrednja osebnost srbske nacionalne znanosti, osebnost, s katero se ena epoha konča in druga začne. O Vuku imamo bogato literaturo in vsaj dve odlični sintezi, Lj. Stojanovića Život i rad Vuka St. Karadžića in M. Popovića Vuk Stef. Karadžić (1964), vendar je znanstveni program sestanka odkril nove rezultate, ki bodo pomembno prispevali k oceni kulturne klime pri slovanskih narodih v 19. stoletju.

Iz tujine se je udeležilo sestanka 17 znanstvenikov-jugoslavistov, povečini šefov slavističnih kateder in dobrih poznavalcev Vukovega dela, in sicer po eden iz Bolgarije (P. Dinekov), NDR (H. Peukert), ČSSR (K. Horalek), Italije (N. Radovich), Avstrije (S. Hafner), Danske (P. Jacobsen), Romunije (D. Gamulescu), po dva iz Poljske (M. Jakóbiec, J. Magnuszewski), iz Anglije (M. Patridge, R. Auty), Madžarske (I. Póth, S. Vujičić) ter štirje iz ZDA (K. Nylor in I. Lehiste iz Ohia, A. Albin iz Los Angelesa, L. Micklesen iz Washingtona). Iz Leningra-

da in Moskve napovedana ekipa je žal izostala. Razume se, da je bila številna udeležba tudi z domačih fakultet, beograjske, novosadske, prištinske, ljubljanske, zagrebške, zadrške, sarajevske in skopske, skupno nad petdeset udeležencev. Stroške prireditve so nosile vse tri srbske fakultete, Komisija Republiškega izvršnega sveta SR Srbije za sodelovanje z inozemstvom na področju kulture, znanosti in izobrazbe ter Komite za mednarodne zveze pri Izvršnem svetu SAP Vojvodine.

Referate so imeli vsi udeleženci. Čas za branje referata je bil sicer omejen na 20 minut, ne bi pa rekel, da se je te omejitve kakšen referent držal. Dopoldne so bile plenarne seje, popoldne pa sta ločeno zasedali lingvistična in literarnozgodovinska sekcija. Tukaj ni mogoče naštetih vseh predavanj niti po naslovih, kaj šele da bi jih kratko ocenil. Srbski in hrvaški predavatelji so v glavnem razpravljali o tem, kako se Vukova jezikovna in pravopisna reforma sooča z današnjo stvarnostjo v knjižnem jeziku, gostje z nesrbskih fakultet ali iz tujine pa so poročali, kako so Vukovi jezikoslovni principi in rezultati Vukovega dela vplivali na znanstveno delo v deželah, od koder so bili poročevalci, npr. Kako je odjeknuo Srpski rječnik u slovenačkoj leksikografiji; O prihvatanju Vuka Karadžića u Nemačkoj u 2. pol. 19. v.; Vuk Karadžić i Josef Jungmann itd. Slovenista z za-

grebške in novosadske fakultete sta obravnavala za nas še vedno aktualno temo, odnos Kopitar—Vuk ter odnos Vuk—Levstik, aktualno predvsem zaradi novih znanstvenih rešitev.

V središču zanimanja je bil tudi slaveno-srbski jezik, tisti knjižni jezik 18. st., ki je ogrske Srbe, takrat nosilce srbske kulture, vezal na rusko pravoslavlje in tako zaradi svojega nedemokratskega značaja oviral naravni razvoj srbske kulture, pozneje pa bi onemogočil enoten hrvatskosrbski knjižni jezik. Če bi se slaveno-srbski jezik pri Srbih trajno uveljavil, bi bil razkol med katoliškim zahodom in pravoslavnim vzhodom dokončen, čeprav ljudstvo na obeh straneh govori isti jezik, seveda z dialektičnimi variacijami.

Poleg doslej omenjene tematike so predavatelji poročali tudi o problemih iz štokavske dialektologije in akcentologije, npr. o akutu čakavskega narečja v Grobniku pri Trsatu (I. Lehiste, P. Ivić), o zanimivem Njegoševem rokopisu Pustinjaka cetinj-skega (A. Mladenović) idr.

Izlet v Vukov rojstni kraj Tršić pri Loznici, obisk v Matici srbski v Novem Sadu ter ogled fruškogorskega samostana Hopovo so nenavadno impresionalni zlasti tiste, ki so bili prvič v teh krajih. Tradicionalnega Vukovega zbora, letos 38. po vrsti, se je udeležilo deset in deset tisoče ljudi, kmetov in meščanov, domačinov in tujcev iz daljnih dežel, polpismene preproščine in visokih intelektualcev. Tu se vidi, kako je srbski reformator zares srbski, ljudski.

Tudi zanj veljajo Njegoševi verzi:

Blago tome ko do vijek živí,
Imao se zašta i roditi!

Vječna zublja vječne pomrčine
Nit dogori, niti svjetlost gubi.

Matica bo čez tri leta slavila 150-letnico in je najstarejša taka organizacija pri Slovanih. Bila je vzor vsem Maticam in po-

POLIS

Številnim nevšečnostim, ki jih povzročajo tujke v našem jeziku, se včasih pridruži tudi zadrega okrog pravilne rabe spola. Lep primer za to je beseda *polis*, grška oznaka za mestno državico. To besedo v zadnjem času nekateri — morda pod vplivom srbohrvaščine, kjer sem tudi že zasledil takšno

dobnim organizacijam, tudi Slovenski matici. Da je za kulturni napredek svojega naroda nadvse zaščitna, je znano. Podobe nekdanjih predsednikov in podpornikov, razobešene po stenah, pričajo, da je srbsko ljudstvo ljubilo to svojo ustanovo, da je napredku svoje dežele posvetilo vse svoje umske sposobnosti in žrtvovalo velika materialna sredstva.

Samostan Hopovo danes ni več samostan v prvotnem pomenu besede temveč kulturni spomenik. Tu se je 1758 tonzuriral Dimitrije Obradović, ki je kot menih nosil ime Dositej. V samostan je stopil na pol otrok, kot verski zanesenjak, misleč si tukaj nabirati zasluge za nebeško kraljestvo, med bogoljubnimi menihi, toda srednjeveška kaluderska zaostalost, neskladnost med hagiografsko idiliko in samostansko realnostjo je odgnala mladega meniha v širni svet, kjer si je marljivo nabiral znanje in ga prenašal na svoje rojake, ki jih je v največji nevednosti in revščini držala konservativna cerkev in bigotna avstrijska država. Začel je pisati v dokaj dobrem ljudskem jeziku, za ljudstvo, in tako postal oče nove srbske književnosti.

Za vzorno organizacijo sestanka gre vodstvu centra vse priznanje. Za popularizacijo domače slavistične znanosti pa bi kazalo prirediti razstavo znanstvenih del vseh jugoslovanskih slavističnih središč, fakultet, akademij, matic, založb itd. V današnji dokaj bogati in močno razvejani znanstveni produkciji že domačin sredi dogajanja težko sledi vsem novostim, še težje je to za tujce. Taka razstava bi opozorila na marsikaj, kar človek v današnjem nemirnem tempu življenja spregleda.

Republika Srbija žrtvuje velika materialna sredstva za afirmacijo svojega jezika, literature in kulture v svetu. Te žrtve, kot kaže veljavnost srbskohrvaškega jezika v tujih znanstvenih centrih, niso zaman.

Janko Jurančič

Filozofska fakulteta v Ljubljani

rabo — uporabljajo v moškem spolu. Takšno rabo najdemo npr. celo v priročnikih, kot sta Verbinčev Slovar tujk (Ljubljana 1971) in zgodovinski učbenik za osnovne šole (A. Metelko, Zgodovina za šesti razred, Ljubljana 1971, npr. str. 81: »notranje razmere polisov«, prim. tudi str. 66).

In vendar je raba moškega spola pri tej besedi popolnoma neosnovana. V grščini je beseda že od vsega začetka, od Homerja, kjer je prvič izpričana, pa do današnjih dni ženskega spola. V ženskem spolu jo uporabljajo, kolikor sem mogel ugotoviti, tudi vsi svetovni jeziki. In ker je *polis* ženskega spola, smo številne sestavljenke s to besedo v slovenščini celo spremenili v samostalnike prve sklanjatve, npr. *metropola*, *Akropola*, *Amfipola*, *Megalopola*. Kakor si npr. ne moremo zamisliti izraza »na vrhu atenskega Akropolisa«, prav tako boleče zveni večjemu ušesu besedna zveza »na čelu atenskega polisa«. Tudi naš najboljši poznavalec antike, Anton Sovrè, je besedo vedno uporabljal samo v ženskem spolu, tako npr. tudi v svojem zadnjem prevodu, Starogrška lirika (Ljubljana 1964), kjer takole prevaja začetni verz znamenite Solo-

nove elegije o državi (str. 76): »Polis nam naša ne bo... nikdar zdrknila v prepad.«

Zato ni razloga, da bi posnemali napake drugih in besedi spreminjali izvirni spol. Edina olajševalna okoliščina za drugačno rabo bi bilo dejstvo, da je v ženskem spolu *polis* za nas nesklonljiva in jo zato v odvisnih sklonih, zlasti pa v množini, težko uporabljamo brez kakega primernege pridevnika. Toda to je le argument jezikovnega udobja, ki nikakor ne more biti odločilen kriterij pri rabi besed, še celo ne v strokovni terminologiji, kjer mora biti izražanje kar najbolj precizno. In samo v strokovni terminologiji ima *polis* svoje upravičeno mesto. Za vsakdanjo rabo pa premoremo domačo besedo »državica«, ki lahko v vseh primerih nadomesti učeno tujko.

Kajetan Gantar

Filozofska fakulteta v Ljubljani

PREDLOG IZBOLJŠANEGA NAČRTA ZA POUK KNJIŽEVNOSTI NA SREDNJI ŠOLI — O NJEGOVI NADALJNJI USODI

V zadnji številki prejšnjega letnika smo že poročali o nekaterih osnovnih značilnostih predloga za novi oziroma izboljšani načrt za pouk književnosti na gimnazijah. Predlog naj bi skupaj z jezikovnim šel v nadaljnji pretres h krovni usklajevalni komisiji, ki bi ga pač zavrnila ali potrdila. Vendar je vmes posegla komisija izvedencev pri Zavodu za šolstvo SRS in izdelek odklonila. Sklepa o tej odklonitvi ni niti v ustni niti v pisani obliki prejel noben član komisije, ki je predlog pripravila (tudi predsednik ne); videti ga je bilo mogoče le na krajši vpogled pri tem ali onem ljubeznivejšem članu t. i. »super-komisije« — tej je namreč Zavod za šolstvo dostavil ustrezni sklep kot sejno gradivo. Zato navajamo nekaj osnovnih dejstev iz njega le po spominu: izvedencem načeluje uslužbenka Zavoda za šolstvo SRS Renata Mejak, med njimi pa so dr. Leon Zorman kot psiholog, dr. Barica Marentič-Požarnik kot pedagoginja in specializirana andragoginja, od slavistov prof. Stane Vrtič, od pedagoških svetovalcev prof. Igor Rogl, od matematikov prof. Moljk, več si jih ni bilo mogoče zapomniti. Tem ekspertom se je zdel predlog: a) nemarksističen, b) neproblemski, c) ni izkrčil snovi, povrhu pa tudi ni pripravil tako imenovanih smotrov književnostnega pouka in bil naj bi preobširno formuliran.

Kritika ni bila konkretizirana, marveč se je zadovoljila z najbolj preprosto in kratko oznako, bila pa je očitno temeljno odklonilna, saj je predlog zavrnila na treh osnovnih ravneh: ideološki, strokovni in uporabnostni. Zato se je podpisani kot predsednik delovne komisije pisмено obrnil na direktorja Zavoda za šolstvo SRS Borisa Lipužiča z zahtevo, naj zgoraj omenjeni izvedenci to svojo kritiko konkretizirajo; dokler očitek, češ da predlog načrta ni marksističen, ni vzpostavljen v obliki določenih zamer, ostaja prejkoslej na ravni aprioristične ideološke diskvalifikacije; podobno velja za druga dva člena te ekspertize. Povrhu je podpisani pri direktorju tudi protestiral zoper način delovanja oziroma ravnanja Zavoda s komisijo: če že funkcionalnost dela ne, potem bi vsaj neka splošna vljudnost predvidevala, da bi Zavod ekspertizo v tej ali oni obliki sporočil predsedniku delovne komisije, če že ne vsem njenim članom (navsezadnje so ti člani porabili za pripravo predloga petnajst sejnih popoldnevov in še precej domačega časa). Bržkone bi se bilo smiselno z delovno komisijo tudi posvetovati, kaj in kako, preden je Zavod njen izdelek tako vehementno odklonil.

Izid protesta je bil sestanek direktorja Zavoda, predsednice ekspertov, zastopnika Zavoda v delovni komisiji in podpisanege

kot predsednika delovne komisije. Na tem sestanku je podpisani ponovno zahteval konkretizacijo kritike, vendar se mu ni ustreglo; ko je prosil za ustrezne zapisnike, da bi osnove za omenjeno kritiko razbral iz eventualne diskusije sam, je bila njegova prošnja zavrnjena, češ da ne bi nikamor prišli, če bi na vseh sejah pisali podrobne zapisnike. — Pač pa mu je bilo večkrat predloženo, naj bi komisija v svoj predlog vnesla nekaj popravkov — očitno, da bi bilo zadoščeno izrečni oceni. Kajpada na takšen predlog ni bilo mogoče pristati iz dveh določa jasnih razlogov: a) ni in ni hotelo postati jasno, v čem je pripravljeni predlog nemarksističen, problemski in preobsežen, torej tudi ni bilo jasno, kam in kakšne pravzaprav vnesti te popravke in b) kritika predloga v omenjeni formulaciji in na omenjeni način je bila fundamentalna in globalna, ne delna: torej bi bilo treba osnutek napraviti v celoti znova in sicer takšnega, ki bi bil po predstavah izvedencev marksističen, problemski in ne preobsežen po predvideni snovi. (Očitka, češ da je besedilo osnutka preobsežno, ker da obsega 72 strani in da smotri niso posebej zapisani, sta se med pogovorom naglo izkazala kot neresna: jedro besedila obsega manj ko 9 strani, celota manj kot 17 strani, tako imenovani smotri pa so zaobseženi v poglavju »Naloge in navodila« in jih je mogoče kot poseben tekst iz poglavja v trenutku izločiti.)

Ker se je vztrajalo, da je delna poprava mogoča in ker je podpisanemu kot predsedniku delovne komisije zahteva postajala čedalje bolj nejasna, je pač kot predsednik komisije odstopil. Dovolj dolgo in ne zmeraj s prevelikimi užitki je navse-

zadnje usklajeval različne interese: Zavoda za šolstvo, obstoječega oziroma sočasno nastajajočega učnega načrta za gimnazije ter koncepta njegovih sestavljavcev, tradicije v šolstvu in volje po novem.

Povrhu so različni postopki in formulacije s strani Zavoda zbujali neprijeten vtis nekakšnega omalovaževanja opravljenega dela, poljubnega razpolaganja s komisijo.

Takšen je sukus, sok omenjenega razgovora, ki bi se mu moglo dodati še marsikatero nazorno podrobnost, toda pisca teh vrstic ni volja pogrevati vseh različnih neprijaznosti, ki jih je bil deležen in ki jih je v takšni atmosferi tudi sam pridno ustvarjal.

O popravkih, ki bodo potrebni, da bo predlog načrta za pouk književnosti, izdelek naše komisije, postal marksističen, problemski in glede ponujene snovi sprejemljiv, bomo v okvirih dosegljivih informacij še poročali, če prej ne takrat, ko bo mogoče obstoječo predloženo in zavrnjeno verzijo primerjati z dokončno, tisto, ki bo prenesla vsakršno ekspertizo. Kot dokument o opravljenem delu pa v nadaljnjem objavljamo zavrnjeni osnutek izboljšane učnega načrta za pouk književnosti na gimnaziji oziroma njegovo jedro, to je poglavji »Naloge in navodila« in »Obseg učne snovi« ter poglavje »Ekskurzije« (slednje zaradi koristnosti, ki ni obvezana čakati na takšno ali drugačno potrditev). Poglavja o filmski vzgoji, obveznem domačem branju, govornih vajah in šolskih nalogah puščamo to pot ob strani.

Matjaž Kmecl

Filozofska fakulteta v Ljubljani

OSNUTEK UČNEGA NAČRTA ZA POUK KNJIŽEVNOSTI NA SREDNJIH ŠOLAH

(Sestavili: prof. Franček Bohanec, prof. Silvo Fatur, prof. Miha Feguš kot tajnik komisije in zastopnik Zavoda za šolstvo SRS, prof. Vladka Jan, prof. dr. Matjaž Kmecl kot predsednik komisije, prof. dr. Joža Mahnič, prof. Jože Sifrer, prof. Ivo Zrimšek)

Končna formulacija izdelana februarja 1973 v Ljubljani.

NALOGI IN NAVODILA

I.

1. Pri pouku književnosti se učenci seznanijo z najpomembnejšimi pojavi in sloven-

skem slovstvu. Pri tem naj se predvsem usposablajo za samostojno snovno, miselno, zgodovinsko, družboslovno in etično, za slogovno, kompozicijsko, književno zvrstno in vrstno razlago književne umetnine.

a) Osnova za zgodovinsko, družboslovno in idejno umevanje in razlaganje književne umetnosti pridobivajo učenci ob branju književnih besedil z osvajanjem sintetiziranega zgodovinskega znanja: v zgodovinski informaciji prednjačijo opozorila glede dialektičnih zakonitosti zgodovinskega in družbenega razvoja, določnost takšnega

razvoja pa morajo seveda podpirati osnovni zgodovinski in življenjepisni podatki; ti v učencu utemeljijo trdno predstavo o vzročni zaporednosti književnega dogajanja. Vsak literarni koncept, ki določa novo obdobje v razvoju književne umetnosti, je treba opredeliti in opisati družbenozgodovinsko, vsaj enako pozorno pa tudi slogovno in idejno.

b) Osnove za slogovno, kompozicijsko, snovno, književno zvrstno in vrstno razlogo pridobivajo ob branju književnih besedil s postopnim osvajanjem literarnoteoretskih pojmov; predvsem nenehno gojijo najpogosteje rabljene pojme (snov, motiv, zgradba, lirika, drama ipd.), medtem ko je treba vse tiste številne pojme tradicionalne poetike, ki ne pomorejo k umevanju živega umetniškega besedila, zanemariti: o književnosti predvsem ni mogoče misliti brez obvladovanja osnovnih teoretskih pojmov in terminov.

c) Književno besedilo ponuja ob analizi miselne sestave in književnih likov vrsto možnosti za etično vzgojo, za spoznavanje in vrednotenje človeka in človeškega.

— Ti trije osnovni vidiki se pri književnem pouku neprestano medsebojno prepletajo in dopolnjujejo. Teoretične in zgodovinske informacije pri tem ne presežejo razmerja dveh petin predvidenega časa in naj zmeraj neposredno sodelujejo pri ustreznih razlagi besedila, ki ga beremo.

2. Branje leposlovnih del ob vsem navedenem ostrí učencem tudi estetski okus in jih že od prvega razreda dalje sproti vključuje v sodobna književna in splošno kulturna dogajanja; učence usposablja tudi za samostojno spremljanje in presojanje teh pojavov. — Sploh naj izbira besedil za branje ne bo kar naprej le ilustracija različnih slovstvenozgodovinskih in teoretskih informacij, marveč naj bo prilagojena tudi učenčevim posebnim estetskim potrebam, njegovi duševni starosti, zanimanju ter aktualnim vprašanjem; slovstvenozgodovinsko znanje je pač le del znanja, ki naj ga učenci pridobijo pri književnostnem pouku.

3. Da bi učence razbremenili prerazsežnega pomnjenja vseh mogočih podatkov, je treba v smislu navajanja k samostojnemu delu predvsem gojiti uporabljanje različnih priročnikov, pomožnih učbenikov, bibliografij, študijske, šolske in drugih knjižnic; gojiti govorne vaje in morebitno seminarско delo, oboje snovno povezano z doma-

čim branjem (govorne ali seminarske razlage književnih besedil s spiska za domače branje naj se sproti vključuje v pouk).

II.

1. Predvsem pa je potrebno, da učitelj disciplinirano preide vse učnosnovne faze pouka v okviru ciklično označenega števila ur. — Okvirna časovna omejitev posameznih snovnih enot v učnem načrtu je novost, ki v določeni meri vsiljuje tudi delovno metodo, na vsak način pa pomeni osnovno in obvezno delovno orientacijo. Ti okviri sicer omejujejo popolno učiteljevo svobodo; njihov namen je, zagotoviti minimalno enotnost dela v šolah; še zmeraj pa dopuščajo razmah učiteljevih nagnjenj in pedagoške ustvarjalnosti znotraj posameznih enot; večjo, bolj pedagoško učiteljevo ustvarjalnost najbrž celo trdo zahtevajo. Število ur ob vsaki snovni enoti je hkrati tudi navodilo, do kakšne mere poudariti posamezne književne pojave.

2. Snov, predpisana s tem načrtom, je izmerjena, se pravi preiščljena na tak način, da jo je mogoče za posamezen letnik obdelati v nekaj več kakor pedesetih šolskih urah. To je seveda le razmerje in ne pomeni, da jo moramo v resnici obdelati v pedesetih urah, saj je za književnost na voljo približno 75—80 ur v vsakem letniku, pri čemer je čas v razmerju 20—25 čistih ur letno namenjen utrjevanju, posploševanju in preverjanju znanja, čas za šolske ure pa je računat še posebej. Glede na možnosti različne grajenosti učne ure oziroma sistema učnih ur bo torej snov v resnici razdeljena na različno število razpoložljivih ur.

3. Novi učni načrt prinaša izrazit snovni premik v novejši čas in to ob temeljiti kritični snovi iz starejših obdobj, kar je utemeljeno z idejnim in estetskim bogastvom sodobnih slovstvenih pojavov. Posledica je izpustitev mnogih imen, ki so bila sicer v prejšnjih učnih načrtih trdno zasidrana; povrh navajanje imen v novem učnem načrtu ne predvideva monografske obdelave, marveč pomeni predvsem osnovni izbor avtorjev, katerih književna dela naj bi upoštevali pri branju* in mimo katerih tudi razumno odmerjena zgodovinska informacija v nobenem primeru ne more (mnoga imena so

* Na tem mestu je besedilo nenatančno oz. ne izraža jasno sicer opredeljenega mišljenja delovne komisije; navajanje književniških imen pomeni izbor avtorjev, med katerimi naj učitelj izbira tekste za branje; sprič razpoložljivega časa je jasno, da pri branju ne bo mogel upoštevati vseh, marveč bo med njimi izbral po lastni presoji in nagnjenjih (naknadna op., M. Kmecl).

še skrita v posrednih oznakah: npr. Mencinger v »vajevcih«, Janežič v »SG«; njihova pritegnitev je prepuščena učiteljevi osebni presoji). Monografsko naj bi obravnavali v 2., 3. in 4. letniku le po enega slovenskega klasika s posebnim poudarkom na temeljni književnozvrstni značilnosti njegovega dela (Prešeren: lirika; Cankar: dramatika; Prežih: epika).

4. Zaradi takšnega premika ostaja ob vseh računih še zmeraj toliko snovi, da bo treba vrsto pojavov obravnavati zelo pregledno, informativno; le tako bo ostalo časa za občasna poglabljanja. — Posebno težko bo najbrže ustaljene učne navade spreminjati ob prvih enotah v prvem letniku in skozi ves drugi letnik (književnost 19. stoletja).

Ob prvih enotah prvega letnika bo treba literarnozgodovinsko informacijo pač skriti na minimum in tem več pozornosti posvetiti temeljnim teoretskim pojmom; marsikatero informacijo o antičnih literaturah je mogoče posredovati tudi še kasneje, retrospektivno-asociativno. Ob tretji enoti (renesansa) bo treba več pozornosti nameniti lepo razvidni in razložljivi zgodovinsko družbeni osnovanosti renesančne literature in kulture ipd. — V drugem letniku se ob posamičnih romantičnih avtorjih ne bo mogoče na dolgo ustavljati; primerneje bo z nekaterimi Puškinovimi, Byronovimi in Heinejevimi besedili ponazoriti zgodovinski, duhovni in slogovni značaj romantike. Druge njihove pesmi v berilih pa si bodo učenci prebrali sami, kar bomo ustrežno upoštevali pri preverjanju znanja. Posamezne avtorje bomo morda tudi natančneje obdelali pri govornih vajah in referatih. — Pete enote v drugem letniku najbrže ne bo mogoče obdelati drugače kakor na ravni skope literarnozgodovinske informacije, ki jo bomo ponazorili npr. s po enim francoskim, ruskim, hrvatskim in srbskim besedilom. Nekaj del imenovanih avtorjev pa sodi med domače branje, ali h govornim vajah in referatom. — Še teže bo najbrže zaradi ustaljene tradicije s šesto (slovenski realizem) in sedmo (Aškerc, Kersnik, Tavčar) učno enoto. Če pa bomo upoštevali pozabljene, ki spremlja kopičenje bio- in bibliografskih podatkov, bo laže premostiti zdaj prečustveno, zdaj inertno navezanost na to snov. Treba je luščiti bistveno: pri Aškercu morda njegov liberalizem in epski značaj njegove verzifikacije, pri Kersniku z izbiro ustreznih besedil oziroma odlomkov njegov razvoj iz romantike v realizem pa na rob naturalizma ipd.

Tako bo ob snovi za 3. in 4. letnik več resničnih in ne zgolj navideznih možnosti za nekaj nadrobnejših estetskih analiz, kar je tudi v skladu z ustrezno razvito duševno-duhovno dojemljivostjo učencev teh letnikov. Zlasti v 4. letniku pa bo tako tudi mnogo več možnosti, da učence tik pred zaključkom šolanja dokončno vpeljemo v tekoče kulturno in književno dogajanje.

— Nekatera navodila za posebne oblike pouka so dodana tudi še naslednjim poglavjem, ki govorijo o obsegu učne snovi.

A. OBSEG UČNE SNOVI

1. letnik

1. Uvod: literarne vede: književna zgodovina, kritika, teorija. Najstarejše literature (orientalske književnosti). Razlika med književnostjo in vedo o književnosti. Verzifikacija, proza; ritem, metrum. 8 ur

2. Grška antika: ep (Homer), tragedija in tragično (Sofokles) — vsakokrat kot teoretski in zgodovinski pojem. Dramatika kot književna zvrst. Poetika (Aristotel). Pojem snovi v književnosti. — Latinska antika: komedija in komično (Plaut), lirika (Ovid, Horac). — Metrična shema, njen zapis, skandiranje. 8 ur

3. Srednjeveška književnost (trubadurska lirika, epi, Dante); srednjeveško pismenstvo in slovstvo na južnoslovanskem ozemlju. — Motiv in razmerje med snovjo in motivom. — Prehod v renesanso (Petrarka). Renesansa in humanizem; (Boccaccio), novela; (Cervantes), (Rabelais), satira. Razcvet renesančne literature v Dubrovniku in Dalmaciji. (M. Držić). (Shakespeare). 14 ur

4. Slovenski protestantizem. Prva slovenska knjiga (Trubar), (Dalmatin), (Bohorič), (Küzmič). — Anekdota kot pridigarski zgled in eden začetkov slovenske epike. Protireformacija in barok (Janez Svetokriški). Slovenski pridigarji, pridržni priročniki, pasijon. — Pripovedno poročilo in scena. 7 ur

Valvasor kot zgodnji znanilec racionalizma. 1 ura

5. Ljudsko slovstvo kot pojem. Ljudska pesem. Slovenska lirski ljudska pesem; motivi, značilnosti. — Lirika kot književna zvrst. — Poglavitne snovi in motivi slovenskih ljudskih pripovednih pesmi. Srbska in hrvatska ljudska pripovedna pesem, — cikli. Pojem pesemskega cikla. — Epika kot književna zvrst. Ljudska pripovedna proza:

pravljice, pripovedke, bajke, legende, šaljivke v slovenskem ljudskem slovstvu. 11 ur

6. Pregledna zgodovinskorazvojna obnovitev snovi 1 ura

2. letnik

1. Klasicizem (Voltaire). Evropski racionalizem; južnoslovanski racionalizem (Obradović); slovensko razsvetljenstvo. Pisarnice. Zoisov krog (Pohlín, Vodnik, Linhart). Slovenska komedija. Prva slovenska poetika. Prvi slovenski časopis, časopisno poročilo. Prva slovenska posvetna pesniška zbirka; pesniška zbirka kot pojem; basen, uganka. Informacija o evropski (Goethe) in posebej slovenski predromantiki. 9 ur

2. Romantika kot literarni koncept. Zgodovina romantike (Puškin, Heine, Byron, Scott; Karadžić, Njegoš, Mažuranič). Romantično pojmovanje narodnosti. — Slovenska romantika. Kopitarjev krog; — Čopov in Prešernov krog, Kranjska čbelica (Čop). Ilirizem. Prva slovenska povest; povest kot književna vrsta. 10 ur

3. France Prešeren (šaljivo satirična verzifikacija, Soneti nesreče, Sonetni venec, Krst pri Savici, Zdravljica). Nove pesniške oblike oziroma književne vrste; pojma književne zvrsti in vrste. Rima in druga zvočna izrazila. Zgradba, zunanja in notranja, literarnega besedila; retardacija in spešitev. 9 ur

4. Slovensko časopisje, kulturne ustanove in literarne revije sredi 19. stoletja. Pojmi: literarna revija, almanah, časnik, periodika. 1 ura

5. Realizem kot literarni koncept. Zgodovina realizma v književnosti (Dickens, Balzac, Stendhal, Flaubert, Gogolj, Tolstoj, Dostojevski). Začetki sodobnega makedonskega slovstva (brata Miladinov). Srbski in hrvatski realizem (Šenoa, Zmaj, A. Kovačić, Kranjčević, Matavulj). 6 ur

6. Slovenski realizem, začetki in razvoj. Vajevci (Jenko, Erjavec). Levstikov literarni program (Levstik, Jurčič). Prvi slovenski roman, balada, večernice, potopis. Pojavi pozne romantike (Stritar). Literarna kritika kot pojem (Gregorčič). 10 ur

7. (Aškerc, Kersnik, Tavčar.) Ljubljanski zvon in Celestinov literarni program. Dom in svet in nazorskopolična cepitev javnega, tudi literarnega življenja na Slovenskem. 9 ur

8. Pregledna zgodovinskorazvojna obnovitev snovi. 1 ura

SKUPAJ 55 ur

3. letnik

1. Pozitivizem. Naturalizem kot literarni koncept (Taine, Zola, Ibsen). Slovenski naturalizem in podaljšani realizem (Govekar, Kraigher, Finžgar). 6 ur

2. Larpurlartizem, impresionizem, dekadenca, simbolizem kot literarni koncepti. Zgodovina novoromantične literature (Baudelaire, Whitmann, Wilde). — Impresija, simbol, alegorija. Hrvatska in srbska nova romantika (Matoš, Nazor, Vojnović; Šantić, Rakić, Stanković, Nušić). 7 ur

3. Slovenska nova romantika (Kette, Murn, Župančič). — Kitica, svobodni verz. Osnove mladinske književnosti. 8 ur

4. Ivan Cankar, dramatika, pripovedna proza, kritika in polemika (Na klancu, Kralj na Betajnovi, Hiša Marije Pomočnice, Martin Kačur, Hlapec Jernej in njegova pravica, Pohujšanje v dolini Šentflorjanski, Za križem, Bela krizantema, Hlapci, Moja njiva — ciklus Ob svetem grobu, Podobe iz sanj). — Osnovni pojmi iz dramaturgije (dramatično, dramatična fabula, dramski karakter, tehnika drame z gradnjo ipd.). Črtica.

Literarni esej (Izidor Cankar), (Gradnik).

Začetki moderne slovenske literarne vede (Priatelj). 13 ur

5. Svetovna literatura iz prvih desetletij 20. stoletja, poglobitvi literarni koncepti; futurizem, dadaizem, ekspresionizem, surrealizem, proletkult. Moderni roman (Rilke, Blok, Lorca, Joyce, Kafka, Gorki). Hrvatski ekspresionizem, srbski nadrealizem, zenitizem (Krleža, Šimić, Ujević; Crnjanski, Davičo, Maksimović). 8 ur

6. Slovenski ekspresionizem; konstruktivizem; literarne revije v tem času (Pregelj, Seliškar, A. Vodnik, Jarc, Kosovel, Grum, J. Kozak). 10 ur

7. Pregledna zgodovinskorazvojna obnovitev snovi 1 ura

SKUPAJ 53 ur

4. letnik

1. Svetovne literature iz zadnjih desetletij; socialistični realizem, eksistencializem v književnosti, dramatika absurda, francoski novi roman. (P. Neruda, Różewicz; Šolohov, Hemingway, Faulkner, Camus, Robbe-Grillet, Solženicin; Brecht, Sartre, Miller, Ionesco.) 8 ur

2. Sodobna hrvatska in srbska književnost (Andrić, Goran Kovačić; Čopić, Lalić, D. Čosić; Popa, Kaleb, Marinković). — Sodobna makedonska književnost (Racin; S. Janevski, A. Poposki, Čašule). 9 ur

3. Slovenski socialno kritični realizem 1930—1958. Nova stvarnost. Slovensko odporiško slovstvo. Socialistični realizem. Odmik od doktrine socialističnega realizma. Literarne revije v tem času. — Slovenski zamejski književniki v Trstu in na Koroškem. — Emigrantsko slovstvo po letu 1945.

Slovenska lirika iz tega obdobja (Klopčič, Kocbek, Vodušek, Udovič, C. Vipotnik; Bor, Kajuh, partizanska ljudska pesem; Minatti, Kovič, Menart, Krakar).

Slovenska dramatika iz tega obdobja (Kreft; Bor, partizanska agitka; Potrč). Ideja in tendenca književnega dela.

Prežihov Voranc (Samorastniki, Požganica, Jamnica).

Slovenska pripovedna proza tega obdobja (Bevk, M. Kranjec, Ingolič, C. Kosmač, B. Pahor; B. Zupančič, Kovačić, Zidar). — Partizanska spominska proza (Hace, Grabeljšek, Svetina). — Reportaža, feljton; pripovedna perspektiva, pojem pripovedovalca; kolportажne književne vrste: kriminalka, znanstveno fantastična pripovedna proza. — Slovenska književna kritika tega obdobja (Brnčič, Vidmar). 26 ur

4. Ponovni odmiki od realizma. Eksistencializem v slovenski literaturi (Kocbek, Hieng, Rebula, Kavčič; Zajc, Strniša; Smole, P. Kozak). Oblikovni eksperiment v književnosti (Šalamun, Šeligo). — Notranji monolog. Tok zavesti.

Televizijska in radijska igra. 7 ur

5. Pregledna zgodovinskorazvojna obnovitev snovi 1 ura

SKUPAJ 51 ur

EKSKURZIJE

Namen ekskurzij je, da učencem ponazarjajo predelano oziroma tekočo snov. Učenci se na njih seznanjajo z rojstnimi domovi, z življenjskim okoljem, s prizorišči del in z grobovi ustvarjalcev, s tamkajšnje govorico, narečjem, z ljudmi, kmeti in delavci ter s splošnimi razmerami v določeni pokrajini. Vsak razred opravi vsaj eno literarno ekskurzijo letno; naj pa bo ne le tehnično, temveč tudi vsebinsko skrbno

pripravljena; profesor naj jo spremlja z izčrpno strokovno razlago, učenci z izbranimi recitacijami. Po opravljeni ekskurziji teče v razredu pogovor, nato se piše šolska ali vsaj domača naloga. Možna je tudi objava najboljšega potopisa v šolskem dijaškem glasilu ali razstava uspešnih fotografij v prostorih šole. Priporočljive so tudi kombinirane ekskurzije, ki jih hkrati vodijo slovenist, geograf, zgodovinar in umetnostni zgodovinar; takšne ekskurzije osvetle določeno pokrajino z različnih sorodnih vidikov obenem, vendar naj ne zajamejo, če hočejo biti uspešne, po več kot dva razreda učencev. Četrtošolci eno ekskurzijo obvezno posvete obisku zamejskih Slovencev, da se v njih pred odhodom s srednje šole utrdi zavest o jezikovni, kulturni in narodni enotnosti Slovencev, ne glede na državne meje, ki nas ločujejo.

Smeri so določene tako, da v največji možni meri upoštevajo časovni (literarno-zgodovinski) in prostorski (enotnost pokrajine, nepretrganost smeri) moment. Profesorji te za posamezne letnike načelno obvezne smeri glede na svoje skušnje in krajevne možnosti seveda lahko nekoliko variirajo ali dopolnijo. Vse ekskurzije so preračunane na vožnjo z avtobusom, ne z vlakom, in z izhodiščem v Ljubljani.

1. letnik

1. Ljubljana: ogled NUK, predvsem rokopisov, inkunabul in protestantik na stalni razstavi — literarnozgodovinski spomeniki v zvezi z Zoisom, Prešernom in moderno: center, cukrarna, Rožnik — obisk izbrane gledališke predstave.

2. Turjak — Rašica — Velike Lašče — Podsmreka — Spodnje Retje — Vinice pri Sodražici — Velike Lašče — Dobropolje — Kopanj pri Grosupljem.

2. letnik

1. Podreča, Praše — Kranj s Prešernovim muzejem in grobom — Radovljica — Žirovnica — Vrba z Ribičevino in Sv. Markom — Dosloviče — Rodine — Bohinj z Ajdovskim gradcem in Savico.

2. Praproče pri Grosupljem (Louis Adamič) — Krka — Muljava s Kravjakom (Slemenicami) — Stična — Novo mesto: Kettejevo in Trdinovo stanovanje, Julijin grob, stara gimnazija, študijska knjižnica Mirana Jarca.

3. Škofja Loka: Tavčarjeva soba in soba Kalanovih v muzeju na gradu — Visoko in Poljane — Cerkno — Zakojca (Bevkova

domačija) — Idrija (Bevkova delovna soba v muzeju v gradu).

Škofja Loka — Visoko in Poljane — Slap ob Idriji — Most na Soči — Kobarid, Li-
bušnje, Vrsno, Sv. Lovrenc.

4. Brdo pri Lukovici — Spodnje Loke pod
Limbarsko goro — Celje: motivika celjskih
grofov v naši dramatiki, študijska knjižni-
ca s sobo Vladimira Levstika — Senožeti
nad Rimskimi Toplicami.

3. letnik

1. Vrhnika: Klanec, Sv. Trojica, Hrib, Mo-
čilnik, Verd — Postojna — Pivka, Zagor-
je, Kalec — Ilirska Bistrica — Prem s Ket-
tejevimi muzejem v šoli — Sežana in To-
maj.

2. Novo mesto: — »Zajec« pod Gorjanci —
Metlika z Belokranjskim muzejem — Čr-
nomelj — Dragatuš in Vinica z Župančiče-
vim muzejem.

3. Goriška Brda z Medano (Gradnikova
spominska soba in grob) — Solkan (Bev-
kov grob) — Gradišče pri Prvačini in Ri-
hemberk, danes Branik — Tomaj s Koso-
velovimi bivališči in grobom, kraške gmaj-
ne z borovim gozdom, šola v Sežani.

4. letnik

1. Šoštanj s Kajuhovo spominsko sobo —
Velenje — Slovenj Gradec — Ravne na

Koroškem, študijska knjižnica, — Prežihov
vrh s pisateljevo sobo — Kotlje z grobom
— Podgora z rojstno bajto.

2. Polskava (Ingolič) — Ptuj (Ingolič in
Potrč) — Gradišče, nekdanj Sv. Trojica v
Slovenskih gorah (Kraigher, Cankar, Brn-
čič) — Videm ob Ščavnici (Kocbek in Kreft)
— Kapela — Radenci — Murska Sobota s
študijsko knjižnico (prekmurski protestant-
ski tiski) — Velika Polana (domačija in
muzej Miška Kranjca) — Bistrica — Ljuto-
mer (Vraz, Miklošič). Ekskurzija je dvo-
dnevna.

3. Koroška: Leše, Svatne — Celovec —
Krnjski grad, Gospa Sveta — Velikovec —
Djekše — Dobrla vas.

Kanalska dolina — Rezija — Čedad —
Trčmun — Laze, Landar. Trst (Slovenski
kulturni dom) — Dolina — Bazovica — Re-
pentabor — Nabrežina — Devin — Dober-
dob — Gorica (Erjavčev grob, Travnik,
Gregorčičeva smreka).

Kot vire priporočamo: Stanko Kotnik, Po
domovih naših pisateljev; brošure — vodi-
či Zavoda za spomeniško varstvo in Go-
renjskega muzeja za Vrbo, Kranj in Mulja-
vo; članki Ivana Kolarja (Literarni sprehod
po Ljubljani) in Božene Orožen (Celje, Ko-
zjansko, Savinjska, Šaleška in Zadrebka
dolina) v JiS.

V OCENO SMO PREJELI

Ivan Grafenauer, Kratka zgodovina starej-
šega slovenskega slovstva. Znanstvena
knjižnica, nova serija 1. (Spremnno besedilo
napisal Bogo Grafenauer.) MD. Celje 1973.
314 str. 8°.

Lojz Kraigher, Kontrolor Škrobar. Iz slo-
venske kulturne zakladnice 14. (Spremnno
besedo napisal Franc Zadavec.) Maribor,
Obzorja 1973. 532 str. 8°.

Vekoslav Grmič, Mali teološki slovar.
Knjižna zbirka Teološki priročniki 1. MD v
Celju 1973. 143 (6) 8°.

Boris Grabnar, Televizijska drama. Knjižni-
ca Mestnega gledališča ljubljanskega 61.
Mestno gledališče ljubljansko, Ljubljana,
1973. 316 str. 8°.

Jerzy Grotowsky, Revno gledališče. Knjiž-
nica Mestnega gledališča ljubljanskega 61.
Mestno gledališče ljubljansko, Ljubljana,
1973. 256 str. 8°.

Česko-ruské a slovensko-ruské literární
styk, bibliografie. Sestavila A. J. Ognje-
va, predgovor L. S. Kiškin. Státní knihovna
ČSR, Slovanská knihovna, Praha 1973. 82
str. 8°.

II. mezinárodní sjezd slavistu, Warszawa
1934, bibliografie. Sestavila Eva Velinská
in kolektiv. Státní knihovna ČSR, Slovanská
knihovna. Praha 1972. 75 str. 8°.

Staročeský slovník 4. Glavní redaktor Bo-
huslav Havránek. ČSAV, Ústav pro jazyk
český. Praha 1972. 433—592 str.

Karel Svoboda, Souvetí spisovné češtiny.
Acta universitatis Carolinae, Philologica,
monographia XLIII. Universita Karlova,
Praha 1972. 242 str.

Alexander M. Schenker, Beginning Polish,
2 zvezka. Yale University Press, New Ha-
ven, London, 1973. 491, 452 str.